

Katarzyna Witkowska-Rozpara ■

„The Sámi Exceptionalism”? Saamowie jako osadzeni w norweskich więzieniach: etnos a polityka penitencjarna

“The Sámi Exceptionalism”? Sámi People as inmates in Norwegian prisons: Ethnos and penitentiary policy

Abstrakt: Saamowie są jedną z trzech rdzennych grup etnicznych w Skandynawii, a ponad połowa ludności Sámi mieszka w Norwegii. Szczególny status Saamów w tym kraju wynika z uwarunkowań historycznych, a zwłaszcza z rdzennego charakteru tej grupy; te względy zdeterminowały rozwiązania prawne przyjęte przez władze norweskie. Uwagę zwracają zwłaszcza prawa nadane Saamom w *Sameloven* – ustawie z 1987 roku, która wprowadza wyjątkowe uprawnienia w zakresie możliwości posługiwania się językiem saamskim także w obszarze więziennictwa. Celem niniejszego artykułu jest zaprezentowanie praw Saamów jako osadzonych w norweskich zakładach karnych z trzech perspektyw: teoretycznej, prezentującej najważniejsze rozwiązania legislacyjne w tym obszarze, praktycznej – wskazującej na naruszenia praw saamskich więźniów i podejmowane przez Norwęgę próby usunięcia tych naruszeń oraz aksjologicznej – wyjaśniającej rodowód i filozofię szczególnego traktowania saamskich osadzonych (ale i szerzej – Sámi People) w Norwegii.

Słowa kluczowe: Saamowie, więzienie, Norwegia, kara, dyskryminacja, ludność rdzenna, naprawienie historycznych krzywd

Abstract: The Sámi are one of the three indigenous ethnic groups in Scandinavia, and more than half of the Sámi population lives in Norway. The special status of the Sámi in this country, and thus the legal solutions adopted by the Norwegian authorities, is a result of historical conditions, particularly the indigenous nature of this group. Particularly noteworthy are the rights granted to the Sámi in *Sameloven* – a law from 1987 that introduces the exceptional right of the Sámi to use their language while serving sentences in prison. The aim of this article is to present the rights of the Sami people as they are situated within Norwegian correctional facilities from three perspectives: theoretical, showcasing the key relevant legislative solutions;

practical, pointing out violations of the rights of Sámi prisoners and Norway's attempts to address these violations; and axiological, explaining the origin and philosophy of the special treatment of Sámi inmates in Norway (and, more broadly, of the Sámi People).

Keywords: Sámi People, prison, Norway, punishment, discrimination, indigenous peoples, undoing historical wrongs

Wstęp

Saamowie są jedynym ludem rdzennym na terenie Europy (Yasar et al. 2023: 3), a ponad połowa ludności Sámi mieszka w Norwegii (Falch, Selle, Strømsnes 2016: 128). W kraju tym Saamowie posiadają szczególny status prawny, który wynika z uwarunkowań historycznych, a zwłaszcza z rdzennego charakteru tej grupy. To przede wszystkim fakt uznania Sámi People za ludność rdzenną w rozumieniu Konwencji Międzynarodowej Organizacji Pracy dotyczącej ludności tubylczej i plemiennej w krajach niezależnych (Konwencja MOP 1989) wpłynął na kształt przyjętych przez władze norweskie rozwiązań prawnych.

Na poziomie prawa krajowego szczególną uwagę zwracają regulacje zawarte w Sameloven – ustawie z 1987 roku, która wprowadza uprawnienia w zakresie możliwości posługiwania się językiem saamskim we wszystkich kontekstach życia społecznego – także w obszarze szeroko rozumianego wymiaru sprawiedliwości, w tym więziennictwa i wykonywania kary pozbawienia wolności (Lov om Sametinget 1987). Jednakże uznanie praw Saamów we wskazanych zakresach poprzedził okres na wskroś odmiennej, prowadzonej przez Norwęgę polityki, dla której fundamentalną kwestią stała się asymilacja ukierunkowana na zniszczenie tożsamości kulturowej i etnicznej Sámi People.

Celem niniejszego artykułu jest zaprezentowanie praw Saamów jako osadzonych w norweskich zakładach karnych z trzech perspektyw. Pierwszą z nich jest płaszczyzna teoretyczna, prezentująca najważniejsze rozwiązania normatywne w komentowanym obszarze, z uwzględnieniem prawa krajowego, jak i wybranych aktów prawnych z zakresu prawa międzynarodowego, których Norwegia jest stroną i które to wpłynęły na kształt regulacji rodzimych. Druga perspektywa ma wymiar praktyczny, koncentruje się bowiem na zidentyfikowaniu naruszeń praw saamskich więźniów, podejmowanych przez Norwęgę wysiłkach na rzecz usunięcia tych naruszeń, jak również stanowi próbę odpowiedzi na pytanie o możliwe przyczyny rozchodzenia się prawa i praktyki jego stosowania. Ostatnia z kolei perspektywa łączy w sobie elementy etnospołeczne i aksjologiczne – wyjaśnia bowiem rodowód i filozofię szczególnego traktowania saamskich osadzonych (ale i szerzej – Sámi People) w Norwegii. Jednak wszystkie trzy wskazane perspektywy przenikają się w tym znaczeniu, że w każdej z nich ujawnia się znaczenie rdzennego charakteru grupy, której dotyczy. Etnos rozumiany jako wyodrębniona

wspólnota etniczna z charakterystyczną kulturą formowaną w toku rozwoju historycznego i tożsamością etniczną (Encyklopedia PWN) staje się elementem w istotnym stopniu wpływającym na kształt regulacji prawnych, a w szerszym ujęciu – na założenia realizowanej przez Norwegię wobec Sámi People polityki penitencjarnej lub generalizując jeszcze bardziej – na kształt realizowanej w tym państwie wobec ludności rdzennej polityki publicznej.

Niniejszy artykuł koncentruje się na przedstawieniu problematyki, która z perspektywy polskiej wydaje się dość nieoczywista, choćby dlatego, że Polska nie jest krajem zamieszkiwanym przez ludy tubylcze, czy ludność rdenną. Mimo to zawsze istnieje pokusa (a może ryzyko?), by o problemach „niepolskich” pisać z polskiej perspektywy. Przyjęcie takiej perspektywy jest jednak z wielu względów nieuzasadnione, choć może należałoby w tym miejscu wskazać, iż jest po prostu niewłaściwe. Samo w sobie rodzi ryzyko niezrozumienia innego porządku prawnego, czy jak to zgrabnie ujął Jerzy Supernat „turystycznego spojrzenia na inny system prawny” (Supernat 2018: 232). Dlatego choć artykuł ten nie jest typową analizą komparatystyczną (mimo pewnych odwołań do Polski na poziomie ogólnej charakterystyki Norwegii jako kraju, jej struktury demograficznej i populacji więziennej), w pracy tej przyjąłam założenia metodologiczne zalecane dla opracowań komparatystycznych w tym znaczeniu, że reguły te uwrażliwiają na kwestię ostrożności w opisywaniu rozwiązań charakterystycznych dla innego kraju i porządku prawnego.

Komparatysta musi stać się równocześnie filozofem, historykiem, socjologiem i politologiem, a często też i ekonomistą, nie mówiąc już o niezbędnej wiedzy o kulturze danego społeczeństwa. Trudno jest bowiem zaprzeczyć temu, że materiałem wyjściowym do tworzenia prawa jako całości lub nawet jego poszczególnych rozwiązań jest położenie geograficzne kraju, jego warunki klimatyczne i przyrodnicze, sąsiedzi, cały historyczny rozwój społeczeństwa, jego ukształtowane przekonania i religia, warunki polityczne, gospodarcze i społeczne etc., etc. Wszystko to jest płynne, znajduje się w nieustannym ruchu i cały ten ruch odzwierciedla się w prawie (Łętowski 1987: 23).

I choć Janusz Łętowski w swoim artykule poświęconym problemom prawniczych badań porównawczych stwierdził wprost, że nie istnieją juryści, którzy byliby w stanie zebrać i opracować tego rodzaju materiał, to jednak autor ten trafnie zwracał uwagę na fakt, że analiza komparatystyczna służy określonym celom. Jednym z nich jest pogłębienie wiedzy o relacjach między normami prawa a zjawiskami społecznymi, wliczając w to nawet decyzje o politycznym charakterze. Stąd sztuką nie jest proste opisywanie poszczególnych norm prawnych, ale zidentyfikowanie czynników je determinujących (Łętowski 1987: 9, 19). Przyjmując taki punkt widzenia, na potrzeby niniejszego artykułu, skoncentrowałam się na kilku wybranych elementach. Pierwszym jest analiza dogmatycznoprawna obowiązujących w Norwegii regulacji prawnych z uwzględnieniem historycznego oraz społeczno-kulturowego kontekstu ich powstania. Drugi stanowi analiza danych statystycznych opublikowanych przez Statistisk sentralbyrå (SSB) – Norweski Urząd Statystyczny, ukazujących

strukturę orzekanych w Norwegii kar oraz rozmiar i strukturę populacji więziennej, z uwzględnieniem skandynawskiego podejścia do przestępczości i filozofii karania, opisywanej szeroko w literaturze, często pod hasłem „Scandinavian Exceptionalism”. Ostatni element to analiza norweskiego dyskursu społecznego (w tym politycznego) w kontekście oceny statusu prawnego Saamów w Norwegii, który to dyskurs wpływa także na sytuację saamskich osadzonych w norweskich zakładach karnych.

1. Norwegia i norweski system penitencjarny

Populacja Norwegii (5 488 984) (Befolkning 2023) stanowiła na koniec 2022 roku około 0,07% populacji świata¹. Kraj ten pod względem wielkości powierzchni administracyjnej zbliżony jest do Polski² – w istotnym stopniu różni się jednak gęstością zaludnienia, która w roku 2022 – liczona dla Polski – wyniosła 121 (GUS 2023), dla świata – uśredniając 61 (UN Population Division DESA 2022a), dla Norwegii zaś 18 (11342 Areal 2022).

Norwegię zamieszkuje nieco więcej mężczyzn (50,4%) niż kobiet (49,6%) (05196 Statsborgerskap 2023); w większości są to osoby z obywatelstwem norweskim, jednak kraj ten jest także zasiedlony przez ponad czterysta tysięcy osób pochodzących z innych państw europejskich, ponad sto tysięcy osób pochodzących z Azji, ponad czterdzieści tysięcy – z Afryki, czy ponad dwadzieścia tysięcy osób wywodzących się z trzech Ameryk – Północnej, Środkowej i Południowej (05196 Statsborgerskap 2023). To zróżnicowanie znajduje swoje odzwierciedlenie w ukształtowaniu struktury populacji Norwegii. W jej analizie trzeba jednak uwzględnić pewne istotne czynniki. Po pierwsze – jak sygnalizowałam – Norwegia jest krajem zamieszkiwanym przez Saamów (Sámi People) – jedyny lud rdzenny na terenie całej Europy (Yasar et al. 2023: 3). Fakt uznania Saamów za jedynych przedstawicieli ludności rdzennej pociąga za sobą określone konsekwencje, które stanowić będą przedmiot pogłębionych rozważań w dalszej części artykułu. Po drugie – w Norwegii występuje pięć, uznanych oficjalnie przez ten kraj, mniejszości narodowych: Żydzi, Kwenowie, Finowie Leśni, Romowie („Roma”/„Gypsies”) oraz Romani („Taters”). Posługiwanie się w odniesieniu do wskazanych grup terminem „mniejszości narodowe” jest uzasadnione z kilku względów. Komentowane pojęcie dotyczy osób tworzących pod względem liczebności mniejszość funkcjonującą w danej jednostce politycznej (zazwyczaj w jakimś państwie), które utożsamiają się grupowo z uwagi na specyficzne cechy etniczne – najczęściej język, kulturę,

¹ Obliczenia własne na podstawie danych zaczerpniętych z raportów: Befolkning (2023) oraz UN DESA (2022).

² Norwegia ma powierzchnię 323 810 km² (z wyłączeniem Svalbardu i Jan Mayen); dane dla 2022 roku podają na podstawie Tabeli statystycznej 11342 (11342 Areal 2022); powierzchnia Polski wynosi 312720 km²; dane dla 2022 roku podają, opierając się na raporcie GUS (2023).

religię czy model życia i dążą do zachowania tych różnic i tożsamości grupowej. Przywołany termin podkreśla także fakt posiadania długotrwałego związku z krajem, w którym grupa przebywa – przy czym w Królestwie Norwegii przyjmuje się, że więzi tego rodzaju mają trwać co najmniej 100 lat (Vollebæk, Plesner 2014: 177). Ponadto – pojęcie „mniejszości narodowej” implikuje samo w sobie koncentrację na prawach kulturalnych osób tworzących grupę mniejszościową, które ucierpiały na skutek polityki asymilacyjnej prowadzonej przez państwo, na którego terenie dana mniejszość się znajduje. Dlatego też fakt oficjalnego określenia danej grupy mniejszością narodową w rozumieniu przywołanym powyżej legitymizuje w pewnym sensie oczekiwania członków grupy w zakresie naprawienia przeszłych krzywd (Vollebæk, Plesner 2014: 177). Jednocześnie już na tym etapie rozważań podkreślić należy, że pomimo pewnych widocznych podobieństw charakteryzujących ludność rdzenną i mniejszość narodową, grupy te pozostają rozłączne, a jednym z desygnatów odróżniających mniejszość narodową od ludności rdzennej są przynależne tej ostatniej szczególne roszczenia do określonych praw wynikających przede wszystkim z faktu zamieszkiwania na danym terenie od niepamiętnych czasów (Yasar et al. 2023: 1–2). Wyodrębnienie to ma istotne znaczenie w kontekście oceny sytuacji Saamów w Norwegii, dlatego stanie się przedmiotem szerszej analizy w dalszej części artykułu. Podsumowując zaś na tym etapie kwestie dotyczące struktury populacji w Norwegii – wskazać także należy, że oprócz wymienionych wyżej grup populację kraju współtworzą również osoby z doświadczeniem migracyjnym, pochodzące z innych krajów. Poza obywatelami Norwegii, którzy stanowią niemal 90% tej populacji, najszerzej reprezentowanym w Norwegii krajem jest Polska, której obywatele stanowili w 2022 roku 2% populacji norweskiej (05196 Statsborgerskap 2023). W dalszej kolejności uwagę zwracają mniejszości: litewska (0,9% populacji Norwegii), szwedzka (0,73%), syryjska (0,63%) oraz niemiecka (0,48%) (05196 Statsborgerskap 2023). Częstkowe dane zabrane dla roku 2023 wskazują, że Polacy nadal stanowią największą mniejszość w populacji, jednak tym, co zwraca uwagę, jest zanotowany w roku 2023 ponad dziesięciokrotny wzrost liczby obywateli ukraińskich przebywających w Norwegii – w roku 2022 mniejszość ukraińska liczyła oficjalnie 3553 osoby, zaś w pierwszym kwartale 2023 roku – 35 406 (05196 Statsborgerskap 2023). Wzrost ten potwierdzają także dane statystyczne opublikowane w ostatnim czasie przez Utlendingsdirektoratet – Norweski Urząd Imigracyjny (UDI 2023).

Pod względem wieku struktura populacji norweskiej jest zbliżona w zasadzie do struktury wiekowej populacji w Polsce³. Jednak podczas gdy średnia tzw. oczekiwana długość życia wynosi dla Polski 76,5 – w Norwegii wartość ta jest znacznie wyższa, określona jest bowiem na poziomie 83,2 (UN Population

³ W przeliczeniu na wartości procentowe, z uwzględnieniem drobnych różnic w zakresie systemu rejestracji danych statystycznych struktura wiekowa populacji norweskiej wygląda następująco: osoby w wieku 0–17 lat stanowią 20,43% populacji, w wieku 18–66 lat – 63,51%, w wieku 67 i więcej – nieco ponad 16%; w Polsce rozkład ten wygląda następująco: 0–17 lat – 18%, 18–64 – 62%, 65 lat i więcej – 19%; obliczenia własne w oparciu o dane statystyczne zawarte w Tabeli statystycznej 12871 (12871 Befolkning 2023) oraz raporcie GUS (2022).

Division DESA 2022b). Zmienna ta, wraz z kilkoma innymi, takimi jak wskaźnik rozwoju społecznego (*Human Development Index*) czy dochód narodowy brutto, powoduje, że Norwegia jest postrzegana jako kraj gwarantujący wysoką jakość życia, co znajduje swoje potwierdzenie w prowadzonych od kilkadziesiąt lat badaniach w ramach „United Nations Development Programme”. W latach 2014–2019 kraj ten zajmował niezmiennie pozycję lidera w rankingu „Human Development Report” (Conceição 2020: 34, 36), w opublikowanej niedawno najnowszej edycji rankingu „Human Development Report 2021–2022” obejmującej zestawienie łączone za lata 2020 i 2021, Norwegia zajęła miejsce drugie, tracąc pozycję lidera na rzecz Szwajcarii (Conceição 2022: 272). Nie zmienia to faktu, że położona na północy Europy Norwegia, mimo nie najłatwiejszych pod względem geograficznym i klimatycznym warunków do życia, jest krajem wyróżniającym się na tle zarówno Europy, jak i świata, pod względem jakości życia i zabezpieczenia praw człowieka.

Te ostatnie znajdują swoje najważniejsze umocowanie prawne w norweskiej ustawie zasadniczej – *Kongeriket Norges Grunnlov*, uchwalonej 17 maja 1814 roku (Kongeriket Norges Grunnlov). W rozdziale „E” przywołanego aktu prawnego (*Menneskerettigheter*, §§ 92–113) zawarto szereg unormowań szczegółowych, poprzedzonych ogólną klauzulą (§ 92) stanowiącą, że władze państwowe Norwegii zapewniają poszanowanie praw człowieka i ich ochronę – zarówno w odniesieniu do praw wymienionych w ustawie zasadniczej, jak i w innych, wiążących Norwęgę aktach prawa międzynarodowego, które dotyczą problematyki praw człowieka (Witkowska-Rozpara 2021: 183).

Ta jedna z najstarszych konstytucji europejskich zapewnia każdemu – w relacjach z norweskim państwem – poszanowanie podstawowych praw i wolności w bardzo współczesnym i nowoczesnym ujęciu. Nawiązując do klasycznej już systematyki wprowadzonej przez Karela Vasaka, możemy odnaleźć w norweskiej ustawie zasadniczej prawa człowieka pierwszej generacji, czyli prawa osobiste i polityczne (np. prawo do życia, zakaz orzekania kary śmierci, zakaz niewolnictwa oraz zakaz tortur i niehumanitarnego traktowania – § 93; zakaz pozbawiania wolności lub uwięzienia bez podstawy prawnej – § 94; prawo do sądu – § 95 czy domniemanie niewinności – § 96; wolność słowa – § 100 (Vašák 1977: 29–32; Witkowska-Rozpara 2021: 183). Prawa drugiej generacji (społeczne, gospodarcze i kulturowe) obejmują gwarancje prawa do edukacji zapewniającej poszanowanie demokracji, praworządności i praw człowieka (§ 109), tworzenie przez państwo warunków do podjęcia pracy bądź działalności gospodarczej przez każdego, kto jest do niej zdolny oraz, prawo do wsparcia społecznego w razie niezdolności do pracy (§ 110), prawo do zakładania związków zawodowych (§ 101), prawo do odszkodowania w przypadku wywłaszczenia na cel publiczny (§ 105). Dla potrzeb dalszych rozważań najbardziej istotna jest kodyfikacja w norweskiej konstytucji poszczególnych praw trzeciej generacji, co jest wyjątkowe na tle legislacji konstytucyjnej innych krajów europejskich. Trzecia generacja praw człowieka to prawa kolektywne, zbiorowe, przynależne narodom, grupom etnicznym oraz innym

wspólnotom ludzkim. Należą do nich np. prawo do życia w czystym środowisku naturalnym, które gwarantowane jest przez § 112 norweskiej konstytucji; co więcej, przepis ten nakazuje uwzględniać konieczność zachowania zasobów naturalnych dla przyszłych pokoleń. Z kolei prawo ludności rdzennej do kultywowania swoich tradycji w norweskiej konstytucji przybiera szczególną postać: z § 108 wynika obowiązek władz do stworzenia warunków, które pozwolą Saamom – jako ludności rdzennej – zachować i rozwijać swój język, kulturę i sposób życia. Ta szczególna, umocowana konstytucyjnie sytuacja prawna Saamów jest zagadnieniem, do którego wkrótce powrócę.

Gwarancje poszanowania praw człowieka i rozbudowany system ich ochrony znajduje swoje odzwierciedlenie nie tylko w rozwiązaniach prawnych i instytucjach skierowanych do osób przebywających na wolności, bowiem skandynawską filozofię poszanowania wolności i innych praw człowieka Norwegia stara się realizować także w odniesieniu do osób wolności pozbawionych, objętych systemem różnorodnych i szeroko rozumianych oddziaływań penitencjarnych. Oddziaływania te, wraz z całą koncepcją systemu penitencjarnego, stanowią przedmiot ożywionego dyskursu naukowo-badawczego od niemal 30 lat, a pojęcie *Scandinavian exceptionalism* podkreślające wyjątkowe podejście do koncepcji uwięzienia (charakteryzujące się niskim współczynnikiem prizonizacji, postrzeganiem w samym już tylko fakcie uwięzienia bardzo dotkliwej kary oraz rzeczywistym zbliżaniem warunków życia w więzieniu do życia na wolności) jest już dobrze zakorzenione w literaturze przedmiotu (vide: Pratt 2008a, Pratt 2008b wraz z przywołaną w obu publikacjach literaturą).

Norweski system penitencjarny zapewnia nieco ponad 3600 cel więziennych rozmieszczonych w pięćdziesięciu ośmiu zakładach karnych. Ta stosunkowo wysoka liczba więzień – przy sygnalizowanej już niedużej populacji i niskiej gęstości zaludnienia kraju – wynika z uwarunkowań geograficznych oraz dążenia do umożliwienia skazanemu odbywania kary jak najbliżej jego miejsca zamieszkania. W systemie penitencjarnym niemal 70% stanowią jednostki o wysokim poziomie zabezpieczenia (About the NCS). Takie rozwiązanie nie dziwi, jeśli pod uwagę weźmiemy fakt, że w podejściu norweskim widoczne jest neoklasyczne ujęcie celów kary, które w karze więzienia widzi rozwiązanie ostateczne – dlatego omawiany system oferuje głównie miejsca w jednostkach penitencjarnych typu zamkniętego (Płatek 2007: 379). Oprócz zakładów typu zamkniętego, które charakteryzują się wysokim lub bardzo wysokim poziomem zabezpieczenia, istnieją jednostki o niskim stopniu zabezpieczenia, zakłady typu przejściowego, wpisujące się w ideę „half-way houses” oraz areszty śledcze (Type fengsel b.d.). Model norweski nie przewiduje odrębnych jednostek, w których umieszczane są osoby tymczasowo aresztowane – osoby takie trafiają co do zasady do aresztów śledczych, mogą jednak żądać odizolowania od innych skazanych (About the NCS).

Administracja norweskiego systemu penitencjarnego ewoluowała na przestrzeni ostatnich kilkudziesięciu lat. Pierwotnie, kwestiami związanymi z zarządzaniem więziennictwem zajmowały się różne podmioty, w tym także urzędnicy powiatowi czy komendanci twierdz i fortec. W 1875 roku utworzono w norweskim Minister-

stwie Sprawiedliwości osobny wydział zajmujący się sprawami więziennictwa (Straffanstalt og Fængselsvæsenet), potocznie nazywany Fængselsstyrelsen (Zarządem więzienia) (Historia til kriminalomsorga b.d.). W 1958 roku uchwalona została Ustawa o Służbie Więziennej (Lov om fængselsvesenet 1958), na mocy której uregulowano kwestie związane z profesjonalną organizacją i zarządzaniem obszarem więziennictwa, powierzając główne zadanie w tym przedmiocie Zarządowi Więziennictwa – Fængselsstyret (vide: § 1 Lov om fængselsvesenet 1958 w brzmieniu pierwotnie uchwalonym; Płatek 2007: 384). W roku 2001 przyjęto nowy akt prawny – Ustawę o wykonywaniu kar (Lov om gjennomføring 2001), a Zarząd Więziennictwa zastąpiła nowa jednostka – *Kriminalomsorgas sentrale forvaltning* (KSF) – Centralny Zarząd Służb Więziennych (Weum, Botheim, Berg 2017: 4). Wprowadzono wówczas strukturę trójstopniową, wyodrębniając ponadto sześć centrali regionalnych, na szczeblu najniższym zaś – lokalne zakłady karne i biura probacji (Płatek 2007: 389). W roku 2013 w następstwie kolejnej reformy – KSF, będący wcześniej jednostką włączoną do Departamentu Służb Więziennych w norweskim Ministerstwie Sprawiedliwości, został z niego wydzielony i stał się niezależną jednostką – *Kriminalomsorgsdirektoratet* – Dyrekcją Służby Więziennej (KDI) (Weum, Botheim, Berg 2017: 4) z siedzibą w Lillestrøm (*Kriminalomsorgsdirektoratet* 2023). Jednocześnie wraz z wprowadzonymi zmianami zmniejszono liczbę jednostek regionalnych z sześciu do pięciu (Weum, Botheim, Berg 2017: 4). Obecnie *Kriminalomsorgsdirektoratet* (KDI) odpowiada za zarządzanie 33 wydziałami penitencjarnymi (obejmującymi, jak sygnalizowałam, 58 zakładów karnych). Jest to organ centralny także pod względem zawodowym, a do jego zadań należy również administrowanie KRUS – *Kriminalomsorgens høyskole og utdanningscenter* (University College of Norwegian Correctional Service), który zajmuje się edukacją przyszłych pracowników Służby Więziennej (*Kriminalomsorgen* 2022: 5–6). W nawiązaniu do kwestii zatrudnienia – warto wskazać, że norweska Służba Więzienna liczy niespełna 6 tysięcy pracowników (5992), w tym 2940 kobiet (49%) oraz 3052 mężczyzn (51%) (*Kriminalomsorgen* 2022: 155)⁴. W tym aspekcie warto zaznaczyć, że Norwegia realizuje zobowiązanie wynikające z Europejskich Reguł Więziennych (Recommendation Rec(2006)2-rev 2006) – reguły 85, podkreślającej kwestię równoważnej reprezentacji wśród personelu więziennego kobiet i mężczyzn. Personel więzienny w norweskich zakładach karnych jest nieuzbrojony (About the NCS). Jest to z kolei konsekwencja respektowania przez Norwęgę reguły 71 Europejskich Reguł Więziennych, wskazującej, iż zakłady karne są oddzielone od innych służb wojskowych, policyjnych lub śledczych, pozostając w gestii organów władz publicznych, jak również reguły 78 podkreślającej, iż personel więzienia ma status państwowej służby cywilnej (Recommendation Rec(2006)2-rev 2006). W organizacji norweskiego systemu penitencjarnego wyraźnie widoczne jest także dążenie tego kraju do poszanowania kolejnej z zasad wyrażonych w Europejskich Regułach Więziennych, podkreślającej konieczność takiej organizacji

⁴ Dane na dzień 6.04.2022.

życia więziennego, która – tak bardzo jak tylko jest to możliwe – ma odpowiadać pozytywnym aspektom życia w warunkach wolnościowych (reguła nr 5). Norwegia realizuje powyższe zalecenie, a odwołanie do tzw. zasady normalności jest widoczne w rozwiązaniach teoretycznych oraz praktycznych wdrożonych w obszarze więziennictwa (Om kriminalomsorgen). Jak zauważa Monika Płatek, taki punkt widzenia koresponduje z wyrażaną przez skandynawskich kryminologów koncepcją ostrożnego korzystania z więzień, wywodzącą się z przekonania, że instytucja zamknięta nie jest najlepszą przestrzenią do wdrażania idei resocjalizacji, dlatego więzienie „organizowane jest tak, aby przyniosło jak najmniej szkód” (Płatek 2007: 383–384).

Populacja więzienna Norwegii nie jest populacją znaczną, zwłaszcza gdy porówna się ją z populacjami więziennymi w innych krajach europejskich⁵. Zgodnie z danymi podanymi w systemie norweskiej informacji statystycznej Statistisk sentralbyrå (SSB), na koniec sierpnia 2022 roku w norweskich więzieniach przebywało 3651 osób, w tym 3414 mężczyzn i 237 kobiet. W zdecydowanej większości osoby te przebywały w jednostkach penitencjarnych w związku z odbywaniem kary pozbawienia wolności (2382), w dalszej zaś kolejności – z uwagi na tymczasowe aresztowanie (787). Warto także nadmienić, że ponad 300 osób odbywało we wskazanej dacie karę pozbawienia wolności w systemie dozoru elektronicznego (Imprisonments 2022; 10531 Innsatte 2022; 10530 Innsatte 2022).

Na niski współczynnik prizonizacji w Norwegii wpływa oczywiście przyjęta w tym kraju filozofia ostrożnego sięgania po karę pozbawienia wolności – jako rozwiązania ostatecznego. Gdy przyjrzymy się strukturze orzekanych w latach 2002–2021 w Norwegii sankcji, tym, co zwraca uwagę, jest szczególnie wysoki udział dolegliwości o charakterze finansowym. Sankcją wymierzaną najczęściej – bo w ponad 90% rozstrzygnięć – jest grzywna, przy czym zgodnie z norweskim prawem grzywnę, jako karę kryminalną, wymierza sąd, natomiast istnieje także możliwość nałożenia grzywny płaconej na miejscu zdarzenia lub mandatu, do czego uprawniona jest Påtalemyndigheten (Prokuratura) (Definisjoner; Witkowska-Rozpara 2021: 192). To rozróżnienie jest istotne, bowiem to właśnie dwie ostatnie wymienione formy reakcji zdecydowanie dominują (Statistisk sentralbyrå b.d.)⁶. Warto także dodać, że sankcje finansowe orzekane są przede wszystkim za przestępstwa drogowe (przy czym dominującym czynem jest przekroczenie prędkości) i w większości przyjmują postać grzywny płaconej na miejscu zdarzenia (10622 Straffereaksjoner 2022)⁷. W przypadku rzadko orzekanej kary pozbawienia wolności w postaci bezwzględnej – jeśli już dochodzi do jej nałożenia, najczęściej ma to miejsce w odniesieniu do sprawczyń i sprawców przestępstw popełnionych pod wpływem alkoholu (w tym jazdy pod wpływem alkoholu, która w Norwegii

⁵ Norwegia ma także niski współczynnik prizonizacji – w roku 2020 wyniósł on 56; dla porównania w Szwecji współczynnik ten ma wartość 73, w Danii – 72, w Niemczech – 90, w Austrii – 91, we Francji – 119, w Polsce zaś – 190 (vide: Fair, Walmsley 2021).

⁶ Obliczenia własne na podstawie danych statystycznych dostępnych w raporcie „Penal sanctions and sanctioned persons, by type of sanction”, opublikowanym przez Statistisk sentralbyrå (SSB).

⁷ Wnioski i obliczenia własne na podstawie danych zawartych w 10622 Straffereaksjoner (2022).

jest zaliczana do grupy przestępstw z użyciem alkoholu lub środków odurzających, a nie do przestępstw drogowych) oraz przestępstw narkotykowych, w dalszej kolejności – wobec osób popełniających przestępstwa zakwalifikowane w Norwegii do grupy rejestracyjnej „Przemoc i znęcanie”, zwłaszcza za takie przestępstwa jak napaść, uszkodzenie ciała, znęcanie w bliskim związku, napaść na urzędnika państwowego, groźby wobec urzędników państwowych, rozboje czy wymuszenia rozbójnicze. Kara izolacyjna w postaci bezwzględnej nakładana jest również na osoby popełniające przestępstwa seksualne, w tym zwłaszcza za zgwałcenie lub wymuszenie innej czynności seksualnej (10622 Straffereaksjoner 2022)⁸.

Jak sygnalizowałam, choć 90% ogólnej populacji w Norwegii stanowią osoby z obywatelstwem tego kraju, w strukturze demograficznej widoczne są wyraźnie społeczności z innych krajów – w tym przede wszystkim z Polski, w dalszej kolejności – z Litwy i Szwecji. Znajduje to także odzwierciedlenie w strukturze osób skazanych, przy czym – w odniesieniu do wszystkich czterech z wymienionych grup – najczęściej dochodzi do skazania za przestępstwa drogowe. W dalszej kolejności – w przypadku osób z Polski, Szwecji i Litwy najczęściej do skazania dochodzi za przestępstwa objęte w Norwegii drugą grupą rejestracyjną, tj. inne (niż kradzież mienia) przestępstwa ukierunkowane na osiągnięcie przez sprawcę korzyści majątkowej. Osoby z obywatelstwem norweskim częściej odpowiadają natomiast za przestępstwa z użyciem alkoholu lub środków odurzających, które to czyny są także popełniane przez pozostałe wskazane społeczności, ale rzadziej, lokując skazania za tego rodzaju zachowania na trzecim miejscu. Kolejno – niemal we wszystkich analizowanych grupach – widoczne są skazania za przestępstwa przeciwko porządkowi publicznemu; do skazań za tego typu czyny nieco rzadziej dochodzi jedynie w przypadku osób z Litwy, które częściej odpowiadają za kradzież mienia. Największe różnice ujawniają się na dalszym etapie – gdy bowiem przyjrzymy się, za jakie jeszcze zachowania odpowiadają osoby z czterech analizowanych grup, to w przypadku osób, które nie posiadają obywatelstwa norweskiego, jest to dość często albo kradzież mienia (Polacy, Szwedzi), albo skazanie dotyczy przestępstw przeciwko porządkowi publicznemu (Litwini). Natomiast w przypadku Norwegów – są to przestępstwa zakwalifikowane do grupy „Przemoc i znęcanie” (10627 Straffereaksjoner 2022)⁹.

Zaprezentowana struktura skazań wpływa także na kształt populacji więziennej – 75% tej populacji stanowią obywatele Norwegii, pozostałe 15% – osoby pochodzące z kilkunastu krajów, przy czym – ponownie – najliczniej „reprezentowana” jest Polska (112 osób, 3% populacji), następnie Litwa (94 osoby) i Szwecja

⁸ Wnioski i obliczenia własne na podstawie danych zawartych w 10622 Straffereaksjoner (2022); w Norwegii jest dziewięć grup rejestracyjnych na cele sprawozdawczości statystycznej: 1) kradzież mienia; 2) inne przestępstwa ukierunkowane na osiągnięcie przez sprawcę korzyści majątkowej / w tym przestępstwa finansowe/gospodarcze, 3) zniszczenie mienia, 4) przemoc i znęcanie, 5) przestępstwa seksualne, 6) przestępstwa związane z użyciem alkoholu lub środków odurzających, 7) przestępstwa przeciwko porządkowi publicznemu, 8) przestępstwa drogowe, 9) inne przestępstwa (Standard for lovbruddstyper 2023).

⁹ Wnioski i obliczenia własne na podstawie danych zawartych w 10627 Straffereaksjoner (2022).

(65 osób)¹⁰. Biorąc pod uwagę temat niniejszego artykułu, warto już w tym miejscu wskazać, że norweski system statystyczny nie przewiduje osobnej kategorii umożliwiającej bezpośrednio rejestrowanie osób przebywających w norweskich zakładach karnych deklarujących swoją przynależność do Saamów (Sámi People). Gromadzone dane statystyczne nie pozwalają więc na proste ustalenie, czy w grupie osób odbywających karę pozbawienia wolności mających obywatelstwo norweskie, szwedzkie lub fińskie są te, które deklarują jednocześnie przynależność do Sámi People. Rezygnacja z tego rodzaju uszczegółowienia jest konsekwencją specyficznych relacji istniejących na linii Norwegia–Saamowie, na które złożyło się wiele czynników. Jednym z najważniejszych jest prowadzona przez Norwęgę przez wiele lat polityka przymusowej norwegianizacji Saamów, po której nastąpiła całkowita zmiana stosunku Norwegii do tej grupy etnicznej, skutkująca uznaniem określonych praw Saamów. Kwestie te stanowią będą przedmiot pogłębionych rozważań w dalszej części artykułu. Obecnie informacje o Saamach przebywających w norweskich zakładach karnych są pozyskiwane najczęściej przez norweskiego Rzecznika Praw Obywatelskich w następstwie prowadzonych przez niego monitoringów i wizyt studyjnych.

2. Saamowie (Sámi People) w Norwegii

Obecność Saamów na terenie współczesnej Norwegii ma długie tradycje historyczne. Sámi People, którzy zamieszkują północne rejony Norwegii, ale także Szwecji, Finlandii i Rosji stanowią jedną z trzech grup etnicznych w krajach skandynawskich. Drugą grupę tworzą ludy germańskie ze Szwecji, Danii, Islandii i Norwegii. Trzecią z kolei stanowią Finowie, których korzenie odnaleźć można w Europie Wschodniej (Korsell, Larsson 2011: 523).

Przyjmuje się, że Saamowie zamieszkiwali tereny Fennoskandii na długo przed powstaniem nowoczesnych państw – ślady ich obecności w tym rejonie pochodzą bowiem sprzed dziesięciu tysięcy lat. Pierwotnie Saamowie kojarzeni byli z ludem koczowniczym, zajmującym się głównie hodowlą i wypasem reniferów (Falch, Selle, Strømsnes 2016: 125). W rzeczywistości lud ten miał bardziej zróżnicowaną strukturę społeczną i wyodrębnił de facto trzy grupy kulturowe: Saamów morskich, leśnych oraz górskich (Bonusiak 2016: 136). Pierwsza z nich obejmowała Saamów mieszkających na wybrzeżu Norwegii, którzy na skutek częstszych kontaktów z ludami nordyckimi, przynoszącymi inny model kultury i gospodarki, w mniejszym stopniu koncentrowali się na hodowli reniferów, poszerzając zakres swojej działalności o hodowlę kóz czy bydła, ale także o rybołówstwo czy łowiectwo wodne – w tym wielorybów. W grupie tej wyraźnie widoczne były zmiany kulturowe stanowiące następstwo kontaktów z ludami nordyckimi (Bonusiak 2016: 136–137). Saamowie

¹⁰ Wnioski i obliczenia własne na podstawie danych zawartych w 10533 Innsatte (2022).

leśni z kolei osiedlali się w rozległych lasach na terenie Szwecji i Finlandii, a w ich kulturze renifer był raczej zwierzęciem łownym niż hodowlanym, co znalazło swoje odzwierciedlenie w wędrówkach tej grupy wzdłuż pastwisk dzikich reniferów, ale także wzdłuż akwenów wodnych z uwagi na zainteresowanie rybołówstwem. Natomiast Saamowie górcy tworzyli grupę zamieszkującą północne wyżyny i to właśnie w tej grupie najbardziej widoczne jest powiązanie z hodowlą i wypasem reniferów. Jednocześnie to właśnie Saamowie górcy najbardziej kojarzeni są z wizerunkiem „typowego” Saama – koczownika i pasterza reniferów, przemierzającego się ze swoim stadem w poszukiwaniu dogodnych pastwisk dla będących pod jego opieką zwierząt (Bonusiak 2016: 138).

Współcześnie rejon Sapmi zamieszkuje między 50 000 a 100 000 (a być może nawet 120 000?) Saamów. Tak szerokie niedookreślenie wskazanej liczby wynika z faktu, iż współcześnie nie są prowadzone żadne rejestry statystyczne dotyczące afiliacji saamskiej. Dla najdalej wysuniętych obszarów na północy Norwegii, Szwecji i Finlandii ostatnie badania przynależności saamskiej realizowane były w latach sześćdziesiątych i siedemdziesiątych ubiegłego wieku. Obecnie prowadzenie tego rodzaju rejestrów zarzucono, uzasadniając decyzję względami etycznymi oraz pragmatycznymi. Niezależnie jednak od powyższego w literaturze przedmiotu dość zgodnie przyjmuje się, że ponad połowa ludności Sámi mieszka w Norwegii (Falch, Selle, Strømsnes 2016: 128), między 20 000 a 40 000 – w Szwecji (OECD 2019: 18), a około 10 000 w Finlandii (Saamelaiset Suomessa 2023). Na terenie Norwegii największe skupiska Saamów zlokalizowane są w 5 największych okręgach: Kautokeino, Karasjok, Tana, Nesseby, Porsanger – w dawnym rejonie Finnmark (Falch, Selle, Strømsnes 2016: 128), obecnie po reformie z roku 2017, która weszła w życie w styczniu 2020 roku – zwanym Troms og Finnmark w następstwie połączenia okręgu Finnmark z okręgiem Troms. Reforma ta została przyjęta przez norweski Storting 7 czerwca 2017 roku, przy wyraźnym sprzeciwie mieszkańców obu okręgów, a zwłaszcza Finnmarku (Kårvåg Sørensen, Andreassen, Andersen 2021). Norweska prasa nazwała dokonaną fuzję „przymusowym małżeństwem”, a o tym, iż okazało się ono nieudane, świadczy fakt, iż już w maju 2020 roku Rada Troms og Finnmark złożyła wniosek o rozdzielenie okręgów (Mogård, Garfjeld 2020)¹¹, który został zaaprobowany w kolejnym roku i przewiduje ponowne wyodrębnienie dwóch okręgów od 1 stycznia 2024 roku (Føleide 2022). Niezależnie jednak od zmian administracyjnych, to właśnie w rejonie Troms og Finnmark Saamowie stanowią większość populacji, mimo iż współcześnie widoczne są także tendencje w zakresie przemieszczania się Saamów do centralnych, a nawet południowych obszarów regionu (Falch, Selle, Strømsnes 2016: 128).

Saamowie są jedynym ludem rdzennym na terenie Unii Europejskiej (Valkonen et al. 2022: 3). Co ciekawe – lud ten zdołał w znacznym stopniu zachować

¹¹ Finnmark jest specyficznym okręgiem z uwagi na niską gęstość zaludnienia, ale także duże odległości między siedzibami ludzkimi, bogate złoża zasobów naturalnych oraz żywe w tym regionie lokalne tradycje – czynniki te miały istotny wpływ na przyjęte przez Finnmark stanowisko wobec uchwalonej reformy (Stein et al. 2022).

swoje społeczne, kulturalne, ekonomiczne i polityczne instytucje mimo prowadzonej przez kilkadziesiąt lat przez współczesne państwa, w tym Norwegię, intensywnej polityki kolonizacji i dyskryminacji, narzucającej Saamom liczne restrykcje, uniemożliwiające swobodne życie i rozwój społeczny. Historia Saamów zwraca uwagę także z dwóch innych względów. Po pierwsze – gdy przyglądamy się społeczności ludów rdzennych z perspektywy globalnej – Saamowie jawią się jako wyjątek, ponieważ ich ziemie są częścią Europy. Po drugie – to właśnie o Saamach możemy powiedzieć, że są zarówno „europejscy”, jak i rdzenni, choć określenia te w odniesieniu do ludów rdzennych postrzegane są jako przeciwieństwa. Tym, co „wyróżnia” Saamów na tle innych ludów rdzennych, jest ich „historia kolonialna”. O ile bowiem wiele ludów rdzennych jest w stanie wskazać stosunkowo dokładnie moment pierwszego spotkania z (białymi) Europejczykami i powiązany z nim początek polityki kolonizacji, o tyle na historię kolonialną Saamów należałoby patrzeć jak na specyficzny proces, który na początku i przez dalsze tysiąclecia charakteryzowało w zasadzie dobrosąsiedztwo i powiązane z nim utrzymywanie stosunków handlowych, które dopiero z biegiem czasu ewoluowało, nadającym tym relacjom zupełnie inny kształt, oparty na nierówności, dążeniu do narzucenia dominacji „białych” i powiązanych z tym struktur kolonialnych (Valkonen et al. 2022: 3). Informacje o kontaktach Saamów z Norwegami pojawiają się w źródłach datowanych prawdopodobnie na przełom VIII i XIX wieku. Wódz Wikingów Ottar z Halogalandii (Ottar fra Hålogaland) w swoich relacjach wspominał o kontaktach utrzymywanych z Saamami, którzy płacili mu „podatek” – najczęściej w postaci skór czy kości wielorybów, ale otrzymywali także od Wikingów różne towary (np. żelazo, czy przetwory mleczne). Saamowie byli opisywani jako lud mieszkający na północy, który poluje zimą, a latem łowi ryby i poluje na ptactwo (Sannhet og forsoning 2023: 160–161).

Formowanie się wzajemnych relacji między Norwegią a Saamami wiązało się głównie z ekspansją imperium norweskiego, jak i Kościoła katolickiego na północ. Na początku XII wieku szlak ten obejmował już północne rejony kraju wzdłuż wybrzeża dawnego okręgu Troms (obecnie Troms og Finnmark), w XIII wieku zaś ekspansja ta dotarła do Finnmarku. W pewnym więc stopniu w sposób naturalny przebywający na tych terenach Saamowie zaczęli sukcesywnie podlegać centralnej administracji rządowej kraju, która podejmowała próby nałożenia na nich odgórnego systemu prawnego, jak również nowych form opodatkowania, a relacje między obiema stronami stawały się stopniowo asymetryczne. Równocześnie z działaniami państwa swoją aktywność ukierunkowaną na Saamów podejmował także Kościół, zakładając liczne placówki i misje, których celem było rozciągnięcie wpływów chrześcijańskich na ludność rdzenną (Sannhet og forsoning 2023: 78). W opisywanym okresie Kościół katolicki wspierał dążenia imperium norweskiego, tworząc sojusz, który służył dalszej ekspansji państwa. W praktyce więc rozwój kraju, wzorem imperium hiszpańskiego, następował dzięki połączeniu dwóch płaszczyzn działania, które symbolizowały odpowiednio krzyż i miecz. Z czasem do dwóch wspomnianych elementów dołączono trzecie „klasyczne” narzędzie

kolonizacyjne – osadnictwo z zewnątrz, dla którego symbolem stał się pług (Sannhet og forsoning 2023: 161).

W XIII i XIV wieku Norwegia mierzyła się w licznych wyzwaniach – przede wszystkim rywalizacją z Danią, Szwecją i Rosją, a okres ten był wypełniony licznymi wydarzeniami o przełomowym charakterze politycznym – najazdami, wojnami między poszczególnymi państwami czy wreszcie zawieranymi sojuszami personalnymi (m.in. Unia Kalmarska). Dla Saamów okres ten oznaczał przede wszystkim wyzwania dotyczące kwestii użytkowania ziemi, zwłaszcza że w następstwie porozumień zawieranych między państwami dochodziło do formowania na terenach północnych dużych, nieposiadających stałych granic obszarów oddanych pod wspólną administrację kilku państw – tzw. wspólnych okręgów, na których mieszkająca ludność zobowiązana została do płacenia podatków – także na rzecz kilku krajów (Sannhet og forsoning 2023: 161). Saamowie otrzymywali w tamtym czasie specjalne prawa – m.in. do zasobów naturalnych czy oddzielnych praw do ziemi, jednocześnie postępujący rozwój osadnictwa norweskiego na północnym wybrzeżu spowodował, że Saamowie coraz bardziej odczuwali wpływ społeczeństwa norweskiego i norweskich wzorców. Po wojnie kalmarskiej Norwegia–Dania (kraj pozostawał wówczas w unii personalnej z Danią) wzmacniały swoje roszczenia do terytoriów północnych, podkreślając, że tereny, które są „niczyje” stanowić powinny własność królewską, natomiast po wielkiej wojnie północnej Saamowie zostali oficjalnie objęci postanowieniami tzw. Kodycylu Lapońskiego (Lappekodisillen), stanowiącego załącznik do traktatu granicznego kończącego wojnę (Sannhet og forsoning 2023: 79–80). Ideą traktatu granicznego było nie tylko podzielenie terytoriów dotychczas wspólnych, ale także „rozdzielenie” ludności na terenach przygranicznych. Z uwagi na fakt, że w społecznościach tych obecni byli zwłaszcza Saamowie, a naniesienie „sztucznych” granic utrudniałoby im tradycyjne użytkowanie ziemi (na czele z wypasem reniferów), w Kodycylu Lapońskim zdecydowano się na oficjalne potwierdzenie (uznanie, nie zaś przyznanie nowych) praw Saamów do użytkowania gruntów po obu stronach granicy, co służyć miało także zachowaniu społeczności Saamów (Pedersen 2006: 90, za: Lantto 2010: 545). Kodycyl gwarantował także Saamom neutralność w przypadku konfliktu między państwami granicznymi, uznając także, że sam konflikt nie wpływa na możliwość transgranicznego użytkowania ziemi. Postanowienia Kodycylu doprowadziły także do jeszcze jednej, istotnej zmiany – od tego momentu Saamowie zmuszeni byli do wybrania obywatelstwa jednego, konkretnego kraju. Zmiana ta nie pociągnęła jednak zmiany nastawienia do Saamów, bowiem nadal byli oni postrzegani jako „naród wewnątrz narodu” (Lantto 2010: 545–546).

Mimo wzrastającej roli osadnictwa i rolnictwa norweskiego w tradycyjnych regionach wypasu reniferów stosunek władz norweskich do Saamów pozostał do połowy XIX wieku dość pozytywny. Z czasem relacje te zaczęły ulegać zmianom. W 1848 norweski Storting podjął dwie decyzje, z których jedną postrzega się jako „załążek” polityki norweganizacji Saamów – dotyczyła ona bowiem

koncepcji objęcia Saamów norweskim systemem edukacji (Sannhet og forsoning 2023: 160). Jednocześnie w połowie XIX wieku zmienił się także stosunek Kościoła do uznawania języka Saamów, początkowo postrzeganego jako użyteczne narzędzie do celów ewangelizacyjnych. Co ciekawe, jeszcze w latach 30. i 40. XIX wieku na uniwersytetach w Norwegii uprawiano jako dyscyplinę naukową „lappologię” – studia filozoficzno-historyczne nad kulturą i językiem Saamów (Dahl 1957: 1–13, 36, za: Kyllingstad 2014: 73). Jednak postępująca ekspansja rolnicza i przemysłowa na terenach gospodarowanych przez Saamów, wraz z rozkwitającą w tamtym okresie koncepcją ewolucji, która nakazywała uznać kulturę Saamów za „relikt przeszłości skazany na zagładę”, przyczyniły się do tego, że prowadzona w drugiej połowie XIX wieku debata polityczna w Norwegii przybrała konkretny kierunek. Koncentrowała się bowiem już nie tyle na pytaniu, czy Saamowie powinni być „znorwegianizowani”, ile na wskazaniu metod, dzięki którym proces ten będzie bardziej skuteczny i szybszy w realizacji. Jednocześnie jednym z istotnych powodów rozpoczętej przez Norwęgę polityki asymilacji były także obawy dotyczące bezpieczeństwa narodowego oraz rosnące niepokoje związane z prowadzoną przez Imperium Rosyjskie zaborczą polityką polegającą na rozciąganiu wpływów politycznych i ekonomicznych na obce państwa. Norweski pomysł na bezpieczeństwo polegał na wzmocnieniu kontroli na terenach przygranicznych, czemu służyć miało zasymilowane kulturowo i językowo mieszkające na tych terenach społeczeństwo (Eriksen, Niemi 1981, za: Kyllingstad 2014: 73). Paradoksalnie, na początku XX wieku lappologia i lingwistyka ugrofińska stały się prestiżowymi dziedzinami badawczymi w Norwegii, koncentrując się na badaniu języka i kultury, którą kraj ten – ze wszech miar – chciał wykorzenić (Jølle 2004: 302, za: Kyllingstad 2014: 74).

W początkowym okresie polityka asymilacji Saamów zakładała przede wszystkim posługiwanie się językiem norweskim w szkołach, a także w kościołach, a wzmocnieniem dla niej miało być również osiedlanie na ziemiach użytkowanych przez Saamów ludności norweskojęzycznej. W drugiej połowie XIX wieku rozpoczęto także proces przesiedleń saamskich dzieci do rodzin norweskich, natomiast od roku 1870 działania na rzecz asymilacji zintensyfikowano, starając się zaangażować w nie jeszcze bardziej Kościół. Jednocześnie władze norweskie zaczęły wprowadzać nowe inicjatywy, które służyć miały osiągnięciu wyznaczonego celu, np. ograniczając prawa do zakupu ziemi na terenie Finnmarku tylko dla obywateli norweskich, potrafiących czytać i mówić w języku norweskim. Na początku XX wieku – zwłaszcza na terenie Finnmarku – rozpoczęto także projekt budowy państwowych szkół z internatem, w których lokowano dzieci pochodzące z saamskich rodzin (Sannhet og forsoning 2023: 81–83). Element przesiedleń wspierała także podpisana przez Norwęgę i Szwecję w roku 1919 Konwencja o wypasie reniferów – Konvention mellan Sverige och Norge angående flyttlapparnas rätt till renbetning (Konvention 1919). W norweskim parlamencie wskazywano wówczas, że „styl życia koczowników stanowi ciężar dla kraju i osiadłej ludności, gdyż nie jest zgodny z interesem i zasadami cywilizowanego społeczeństwa”, a proces przesiedleń nazywany był oficjalnie „dyslokacją”. Wydarzenia te spowodowały, że w języku saamskim pojawiły się dwa

nowe terminy: bágggojhtin (przymusowe przesiedlenie) i sirdolaččat (przesiedleńcy) (Labba 2023: 18–19).

Po II wojnie światowej polityka asymilacji Saamów była kontynuowana, choć tereny przez nich zamieszkiwane doświadczyły wielu zniszczeń, w tym spalenia w roku 1944, które dotknęło nie tylko Saamów, ale także inne społeczności mieszkające na obszarach Troms i Finnmarku. Po wojnie Norwegia podjęła wysiłki na rzecz ograniczenia różnic ekonomicznych i kulturowych w społeczeństwie, uruchamiając różne programy opieki społecznej, zwiększające stopień integracji społecznej, jednakże nasilające też liczne konflikty, m.in. o prawa do użytkowania ziemi. Jednocześnie przyjęcie w roku 1948 Deklaracji Praw Człowieka zwróciło uwagę na prawa mniejszości, dając impuls do rozwoju zorganizowanych formacji walczących o prawa polityczne i kulturowe tych grup. Ruch ten dotyczył także Saamów, którzy powołali własne organizacje, m.in. Norske reindriftssamers landsforbund (Norweskie Krajowe Stowarzyszenie Hodowców Reniferów) czy formację polityczną Norske Samers Riksforbund (Norweska Narodowa Konfederacja Saamów) (Sannhet og forsoning 2023: 84–85, 265, 292). W II połowie XX wieku utworzono norweską Radę Saamów – Norsk Sameråd (która zastąpiła wcześniejszą Radę Saamów ds. Finnmarku – Samisk råd for Finnmark) – organ, którego zadaniem była współpraca z władzami centralnymi i regionalnymi w sprawach dotyczących Saamów. W tym czasie zezwolono także na używanie języka saamskiego w szkołach i usunięto oficjalne instrukcje wydawane wcześniej dla nauczycieli, formalnie przerywając trwającą od połowy XIX wieku politykę asymilacji (Sannhet og forsoning 2023: 84–85, 291).

W latach siedemdziesiątych XX wieku Norwegia podjęła się prawnego uregulowania kwestii związanych z wypasem reniferów, włączając do porządku prawnego nowy akt prawny – Ustawę o hodowli reniferów (Lov om reindrift 1976). Jednak mimo formalnego dążenia władz kraju do uznawania praw Saamów w kwestiach dla nich szczególnie istotnych, to właśnie w latach 70. XX wieku doszło do jednego z najbardziej przełomowych wydarzeń kształtujących obecne relacje między Saamami a Norwegią, które w istotnym stopniu wpłynęło także na proces kształtowania się współczesnej tożsamości etnicznej Saamów. Wydarzeniem tym był protest Saamów w związku z planami budowy tamy i elektrowni wodnej na rzece Alta – w samym centrum ojczyzny Sámi People. Saamowie obawiali się przede wszystkim zalania terenów objętych wypasem reniferów. Realizacja planów budowy, zgłoszonych przez norweskie przedsiębiorstwo energetyczne NVE w 1968 roku, została czasowo wstrzymana do roku 1973, jednak mimo dalszych prób blokowania inwestycji, norweski rząd zatwierdził projekt w roku 1978. Decyzja ta wywołała falę protestów ze strony Saamów, ale także organizacji zrzeszających obrońców przyrody. Saamowie okupowali teren przed parlamentem norweskim, żądając wstrzymania budowy do czasu rozstrzygnięcia sprawy przez sąd; rozpoczęli także strajk głodowy. Krewne mężczyzn saamskich, którzy protestowali przed parlamentem, okupowały także biuro Gro Harlem Brundtland – ówczesnej premier Norwegii. Ostatecznie protesty te zostały siłą zakończone przez policję, a budowa hydroelektrowni została zatwierdzona przez sąd (Kent 2018: 67–68).

I choć działania Saamów okazały się niepowodzeniem, stały się one jednocześnie sukcesem, ponieważ wydarzenia związane z protestami doprowadziły do tego, że zarówno rząd norweski, jak i szersza opinia publiczna zaczęły akceptować, ale i zachęcać Saamów do podejmowania szeroko zakrojonych tak kulturowych, jak i środowiskowych inicjatyw, podkreślających rdzenny charakter tej społeczności (Mathisen 2004: 20, za: Kent 2018: 68).

Szczególny status Saamów w Norwegii znalazł swoje potwierdzenie w rozwiązaniach prawnych przyjętych w odniesieniu do Saamów przez władze norweskie. Jak była o tym mowa wyżej, najważniejsze z nich znajduje się w norweskiej ustawie zasadniczej, nakładając na władze państwowe – już na poziomie konstytucyjnym (co szczególnie istotne) – zobowiązanie do stworzenia warunków umożliwiających Saamom zabezpieczenie oraz rozwój języka, kultury oraz życia społecznego. Klauzulę taką przewiduje art. 108¹² (pierwotnie 110a) Konstytucji z dnia 17 maja 1814 roku, dodany do ustawy zasadniczej 27 maja 1988 roku (Semb 2001: 193). Biorąc pod uwagę trudne doświadczenia na linii Saamowie–Norwegia, nietrudno się domyślić, iż regulacja ta wywołała ożywioną dyskusję i sprzeciw innych niż Saamowie mieszkańców północnej Norwegii, którzy postrzegali w niej zagrożenie dla własnej pozycji i jednocześnie podstawę do przesadnego uprzywilejowania Saamów (Bonusiak 2016: 203). Warto jednak w tym miejscu zaznaczyć, że jeszcze przed dokonaniem tej istotnej zmiany w Konstytucji, władze państwowe zdecydowały się na przyjęcie szczególnej, odrębnej ustawy dotyczącej statusu Saamów w Norwegii. Decyzja ta była związana z sygnalizowaną wcześniej zmianą nastawienia rządu norweskiego do społeczności Saamów, do której doszło po protestach przeciwko budowie hydroelektrowni na rzece Alta. W następstwie tych wydarzeń w Norwegii utworzono dwie Komisje – do spraw Praw Saamów oraz do spraw Kultury Saamów, które opracować miały zalecenia umożliwiające zaproponowanie rozwiązań prawnych pozwalających kompleksowo uregulować status prawny Saamów jako ludności rdzennej (Sannhet og forsoning 2023: 85). 12 czerwca 1987 roku Norwegia przyjęła *Lov om Sametinget og andre samiske rettsforhold (Sameloven)* – Ustawę o parlamencie Saamów i innych kwestiach prawnych (Lov om Sametinget 1987). Na gruncie komentowanego aktu prawnego Saamowie otrzymali szereg praw, w tym prawo do utworzenia *Sámediggi* – Parlamentu Saamów (Lov om Sametinget 1987: § 1–2 oraz rozdział II). Organ ten jest wybierany w powszechnych wyborach, które odbywają się raz na 4 lata, a jego zadania koncentrują się przede wszystkim na wzmocnieniu politycznego statusu Saamów w Norwegii i promowaniu ich interesów zarówno w Norwegii, jak i poza granicami tego kraju, zwłaszcza w odniesieniu do kwestii związanych z rozwojem języka, kultury saamskiej i równego oraz sprawiedliwego traktowania Saamów (Om Sametinget). W praktyce istnienie *Sámediggi* rodzi dla władz norweskich obowiązek konsultacji z tym organem kształtu ustawodawstwa, które może odnosić się do interesów Saamów (Bonusiak 2016: 203).

¹² Art. 108 (pierwotnie 110a) stanowi: „Det påligger statens myndigheter å legge forholdene til rette for at den samiske folkegruppe kan sikre og utvikle sitt språk, sin kultur og sitt samfunnsliv” (vide: Kongeriket Norges Grunnlov).

Koncepcja utworzenia *Sámediggi* jest bez wątpienia ważnym elementem procesu rozpoznawania i uznawania przynależnych Saamom praw, jednak biorąc pod uwagę temat niniejszego artykułu, warto w szczególności odnotować inne rozwiązania zawarte w *Sameloven*. Niezwykle istotne znaczenie mają bowiem regulacje rozdziału trzeciego ustawy, które przewidują dodatkowe uprawnienia dla Saamów dotyczące posługiwania się językiem saamskim – w obrębie tzw. saamskiego obszaru administracyjnego – co w praktyce nakłada na władze konieczność procedowania w tym języku, w tym sporządzania ogłoszeń organów władzy, pism urzędowych, pism procesowych czy dowodów w postępowaniu sądowym. Możliwość posługiwania się językiem saamskim rozciąga się także na kontakty z przedstawicielami policji czy prokuratury. Ustawa przyznaje również prawo do posługiwania się językiem saamskim w wyznaczonym obszarze administracyjnym w sektorze opieki zdrowotnej i opieki społecznej (Lov om Sametinget 1987: v. rozdział III). Co jednak szczególnie istotne – *Sameloven* przewiduje także dodatkowe rozszerzenie uprawnień dotyczących posługiwania się językiem saamskim w okręgu Troms og Finnmark w odniesieniu do Służby Więziennej i systemu penitencjarnego. Więźniowie odbywający karę pozbawienia wolności w zakładzie karnym położonym w tym okręgu mają prawo do komunikowania się w języku saamskim – ze sobą i swoimi bliskimi, mogą także składać władzom więziennym ustne oświadczenia o charakterze prawnie wiążącym, posługując się wyłącznie językiem saamskim (Lov om Sametinget 1987: v. rozdział 3, § 3–4 in fine).

Rozszerzenie uprawnień do posługiwania się językiem saamskim w obszarze sądownictwa i więziennictwa nie jest zabiegiem przypadkowym. Z trzech państw nordyckich, zamieszkiwanych przez Saamów, to właśnie Norwegia uchodzi za to, które najbardziej zabiega o zagwarantowanie praw ludności rdzennej (Ravna 2021: 179). Jednocześnie przyjęte przez Norwęgę w latach osiemdziesiątych rozwiązania niejako poprzedziły ratyfikowanie w roku 1990 przez ten właśnie kraj – jako pierwszy na świecie (Ravna 2020: 235)¹³ – Konwencji Międzynarodowej Organizacji Pracy dotyczącej ludności tubylczej i plemiennej w krajach niezależnych, uchwalonej 27 czerwca 1989 roku w Genewie (Górnicz-Mulcahy 2019). Konwencja ta nakłada zasadę wzajemnego poszanowania między państwem a ludnością tubylczą i rdzenną zamieszkującą tereny danego państwa, a w obszarze szeroko rozumianego wymiaru sprawiedliwości, zobowiązuje państwo do uwzględniania w procesie stosowania prawa krajowego zwyczajów i prawa zwyczajowego ludów rdzennych. Reguły te mają zastosowanie także w sprawach karnych; w przypadku zaś nakładania kar kryminalnych Konwencja wprowadza obowiązek uwzględnienia cech ekonomicznych, społecznych i kulturowych charakterystycznych dla danej ludności rdzennej, wskazując jednocześnie, że pożądane są inne metody

¹³ Co ciekawe – Norwegia w roku 1958 odmówiła ratyfikacji Konwencji MOP nr 107, którą następnie zastąpiła Konwencja nr 169; władze norweskie argumentowały wówczas, że Konwencja nr 107 nie dotyczy Saamów jako ludu rdzennego czy plemiennego w rozumieniu tego aktu prawnego; dopiero późniejszy konflikt o budowę hydroelektrowni na rzece Alta i stopniowa rewizja stosunku władz norweskich do Saamów zaktualizowały pytanie o konieczność ratyfikacji Konwencji nr 107, jednak jej zapisy uznano wówczas za nieaktualne i zbyt paternalistyczne (Ravna 2020: 235).

karania niż kara pozbawienia wolności wykonywana w zakładzie karnym (v. art. 8–10 Konwencji MOP 169).

3. Saamowie jako osadzeni w norweskich zakładach karnych

Mimo że przepisy Konwencji zalecają rezygnację z kar izolacyjnych, przypadki skazań Saamów na karę więzienia miały i mają nadal w Norwegii miejsce. Niektóre z nich zostały szeroko udokumentowane i pokazują żywe zainteresowanie losami saamskich osadzonych. Jednak w XIX wieku historie te przyciągały uwagę z innych względów niż współcześnie.

Ciekawy kontekst nakreśla sprawa trzech gipsowych odlewów prezentujących popiersia Saamów osadzonych w dziewiętnastowiecznym więzieniu w Christianii (dzisiejszym Oslo). Tajemnicza paczka z odlanymi w roku 1853 popiersiami dotarła kilka lat później jako niezwykle cenny eksponat do Muzeum w Bergen (Rio 2022), choć zainteresowanie odlewami zgłaszały także inne ośrodki, w tym brytyjskie (Tre gipsavstøpninger b.d.). Nie do końca jasne są powody, dla których zdecydowano się wykonać odlewy. Prawdopodobnie popiersia służyć miały zarówno celom badawczym, jak i politycznym (Tre gipsavstøpninger b.d.). Jak wcześniej sygnalizowałam, w połowie XIX wieku Norwegia rozpoczęła proces asymilacji Saamów, a zainicjowana wówczas teoria ewolucji nakazała postrzegać Saamów jako „relikt przeszłości”. Gipsowe figury stanowiły więc w pewnym sensie „dokumentację antropologiczną” przedstawicieli mniejszości rdzennej, a popularna w XIX wieku metoda badania czaszek w celu ustalenia cech populacyjnych czyniła zeń artefakt istotny naukowo, zwłaszcza w kontekście poszukiwania w komentowanym okresie dowodów uzasadniających, że Saamowie są ludem „dzikim”, zacofanym, prymitywnym (Tre gipsavstøpninger b.d.). Podejście takie było szeroko rozpowszechnione, a toczone w norweskim dyskursie publicznym spory podejmujące próbę odpowiedzi na pytanie, czy Saamowie są prymitywni, czy gorsi (biologicznie) rasowo, w znacznej części opowiadały się nawet za drugą ze wskazanych opcji. W swoim artykule poświęconym Norwegii w XIX stuleciu, Yngvar Nielsen, ówczesny dyrektor Muzeum Etnograficznego w Kristianii (obecnie Oslo), stwierdził wprost, że Saamowie należą do „rasy niższej”, która jest poza cywilizacją europejską i która wyginie w następstwie kontaktów z „wybitnymi” Norwegami (Rolfen et al. 1902: 120f, za: Kyllingstad 2014: 77). Eksponowanie odlewów, w tym twarzy „groźnych” saamskich przestępców, miało także wymiar polityczny i propagandowy, szczególnie gdy weźmiemy pod uwagę fakt, iż w połowie XIX wieku miało miejsce powstanie w Kautokeino – atak grupy trzydziestu pięciu Saamów na lokalnych mieszkańców wioski w okręgu Finnmark (obecnie Troms og Finnmark), który zakończył się zamordowaniem dwóch osób – szefa lokalnej policji i szwedzkiego kupca oraz ciężkim zranieniem miejscowego pastora i członków jego rodziny. Powstanie zostało stłumione przez Saamów, a dwóch

saamskich buntowników, którzy stali na czele rebelii, poniosło śmierć. Wydarzenie to na długo ugruntowało jednak przekonanie o odmienności Saamów i Norwęgów, dając tym ostatnim kolejny kluczowy argument na rzecz opisanej we wcześniejszych rozważaniach wieloletniej polityki norwegianizacji Sámi People (Christensen 2012: 58).

Z punktu widzenia prawnokarnego i kryminologicznego sprawa gipsowych odlewów wydaje się ciekawa, rzuca bowiem światło na „kryminalną” historię skazanych, wraz z popiersiami udokumentowano bowiem także ich przewinienia. Zgromadzone informacje pozwalają na wskazanie, za jakie przestępstwa i na jakie kary skazani zostali wówczas Saamowie. Nils z Karasjok odbywał karę trzech i pół roku więzienia za kradzież reniferów, Mathias z Kautokeino został skazany na trzy lata więzienia za bezprawne utrudnianie nabożeństwa, z kolei Peder z Polmaku przebywał w więzieniu w związku z kradzieżą renifera, którego następnie zabił, ponieważ – jak argumentował – nie miał co jeść. Za czyn ten został skazany na karę trzech i pół roku pozbawienia wolności (Rio 2022). Współcześnie, Saamowie trafiają do norweskich więzień za bardziej „prozaiczne” naruszenia prawa – jazdę pod wpływem alkoholu czy przekroczenie prędkości. Natomiast sprawy te budzą zainteresowanie norweskich mediów z uwagi na zbyt łagodne – w ocenie zarówno dziennikarzy, jak i społecznej – traktowanie sprawców, które w opinii niektórych przedstawicieli wymiaru sprawiedliwości wynika z konieczności uwzględnienia prawa zwyczajowego i aspektów społeczno-kulturowych, a więc elementów wskazanych w Konwencji MOP nr 169 (Horn 2022). O tym, w jaki sposób postanowienia Konwencji mogą wpłynąć na wymiar kary i płynącą z niej dolegliwość, świadczą chociażby dwie sprawy karne, zakończone wyrokami w kwietniu 2022 roku. W obu przypadkach doszło do orzeczenia wobec Saamów kary pozbawienia wolności. Pierwszy sprawca został skazany za jazdę pod wpływem alkoholu na karę 18 dni więzienia oraz grzywnę w wysokości 30 000 koron norweskich. Drugi poniósł odpowiedzialność za znaczne przekroczenie prędkości i został skazany na karę 14 dni więzienia. Dodatkowo – na obu sprawców nałożono zakaz prowadzenia pojazdów mechanicznych, jednak w wymiarze znacznie krótszym niż ten wnioskowany przez oskarżyciela publicznego. W uzasadnieniu decyzji sądy wskazały, że sprawcy trudnią się hodowlą oraz wypasem reniferów i konieczność korzystania z samochodu czy (zwłaszcza) skutera śnieżnego jest dla nich niezbędna, by mogli wykonywać swoją działalność (Horn 2022).

Jak sygnalizowałam we wcześniejszych rozważaniach, w przypadku osadzenia skazanego należącego do Sámi People w więzieniu zlokalizowanym w okręgu Troms og Finnmark, osobie takiej przysługują uprawnienia związane z posługiwaniem się językiem saamskim. W praktyce – prawa te można realizować w dwóch norweskich więzieniach – zakładzie karnym w Tromsø oraz w więzieniu w Vadsø (Språkgregler Rapport 2014: 80). Jednak samo sformułowanie „używanie języka saamskiego” stanowi duże uproszczenie, bowiem język ten współtworzą w praktyce trzy grupy języków (a w ich obrębie dziewięciu dialektów), zaś rozpoznanie i „żywołność” danych odmian jest bardzo zróżnicowana. O tym,

jak duża jest rozbieżność w zakresie użycia poszczególnych dialektów, świadczy fakt, iż istnieją odmiany, którymi posługuje się jedynie kilkadziesiąt osób, najbardziej zaś rozpowszechniony jest język północny (*davvisámegiella*), którego używa około 40 000 Saamów (Bonusiak 2016: 128). Zobowiązanie nałożone na władze norweskie w zakresie umożliwienia osadzonemu komunikowania się w języku rdzennym stanowi w praktyce ogromne wyzwanie i napotyka duże trudności. Jak się jednak okazuje – nie jest to jedyny problem, przed którym stanął norweski system penitencjarny w kontekście saamskich osadzonych.

4. „Spowiedź” Hætta’y

Choć, jak wspomniałam, z trzech krajów nordyckich to właśnie Norwegia uznawana jest za ten, który najbardziej zabiega o zagwarantowanie należnych praw ludności rdzennej, praktyka pokazuje, że realizacja wybranych zobowiązań, które przyjęło na siebie to państwo, w kontekście ochrony praw Saamów, daleka jest od doskonałości. Jednym z obszarów, w którym działania Norwegii na tym tle okazały się daleko niewystarczające, okazał się właśnie norweski system penitencjarny – co może wywoływać zdziwienie, biorąc pod uwagę, iż w skali światowej Norwegowie (czy szerzej – Skandynawowie) i ich wyważone podejście do idei izolacji, określone w literaturze jako wspomniany już *Scandinavian exceptionalism*, nierzadko stawiane jest za wzór. Tymczasem więzienia norweskie okazują się przestrzenią do poprawy – jednak nie tylko samych osadzonych, ale także systemu – jako takiego – oraz zatrudnionego w nim personelu. Nieprawidłowości w norweskim więziennictwie mają różną etiologię, część z nich ma charakter ogólny i uniwersalny (w tym sensie, że dotyczy wielu norweskich więzień i w praktyce większości skazanych), niektóre zaś ujawniają się w szczególny sposób w odniesieniu do osób osadzonych będących przedstawicielami ludności rdzennej.

Pierwsze z wymienionych stały się, m.in. przedmiotem zainteresowania Rzecznika Praw Obywatelskich oraz norweskiego parlamentu, w związku ze zidentyfikowaną w zakładach karnych praktyką nadużywania środków przymusu – a zwłaszcza łóżek wyposażonych w pasy obezwładniające oraz ujawnionym szczególnie w ostatnich latach problemem nadmiernej izolacji osadzonych (Ombudsman’s Report 2020: 19–37)¹⁴. Ta druga kwestia stanowi obecnie duże wyzwanie dla norweskiego systemu penitencjarnego – a wysiłki podejmowane na rzecz poprawy sytuacji skoncentrowały się zwłaszcza na grupie tych osadzonych, którzy – jak się okazało – przebywali poza celami w wymiarze mniejszym niż dwie godziny (a więc nawet poniżej minimum wymaganego przez prawo). Problem nadmiernej izolacji osadzonych ma jednak szerszy kontekst i powiązany jest z szeregiem innych,

¹⁴ W odniesieniu do problemu nadmiernej izolacji i osamotnienia osadzonych (vide: Sivilombudsman 2019).

takich jak niewystarczająca oferta aktywizująca dostępna dla osadzonych czy też niedostateczna opieka psychologiczna (Kriminalomsorgen 2021: 28–36). Okazuje się jednak, że ta i tak trudna już sytuacja komplikuje się jeszcze bardziej właśnie w kontekście saamskich osadzonych.

Być może problem z naruszaniem praw Saamów osadzonych w norweskich zakładach karnych nie stałby się przedmiotem dyskursu społecznego, medialnego i politycznego na tak dużą skalę, gdyby nie wydarzenie, które miało miejsce kilkanaście lat temu. W latach 2008–2009 za pośrednictwem stacji nrk.no upublicznione zostały rozmowy przeprowadzone z saamskim mężczyzną osadzonym w norweskim więzieniu. Historia, którą opowiedział Ole Henrik Hætta, ujawniła szereg naruszeń, które dotknęły Hætę, właśnie z uwagi na jego przynależność do Sámi People (Larsson et al. 2013, Guttorm et al. 2009, Vuolab 2010). Skazany relacjonował swój pobyt w więzieniu jako nieustającą „walkę” o ofertę, do której teoretycznie miał prawo – wskazując, iż zakład karny nie zapewnił mu możliwości korzystania z opieki medycznej z udziałem lekarza mówiącego w języku saamskim, nie uruchomił dostępu do edukacji prowadzonej we właściwym dialekcie, ani też nie umożliwił mu prowadzenia rozmów z bliskimi we własnym języku. Jak wskazywał Ole Henrik Hætta, oferta aktywizacyjna (i tak już uboga) przeznaczona dla osadzonych była dużo bardziej korzystna dla skazanych norweskich, ponadto w odniesieniu do więźniów saamskich powszechnym zjawiskiem było ich nękanie i szykanowanie, zarówno przez pozostałych osadzonych, jak i funkcjonariuszy więziennych – głównie z powodu używania przez Saamów ich rodzimego języka oraz sposobu, w jakim próbowali się komunikować po norwesku (Larsson et al. 2013). Rzeczywistość więzienna, którą opisał Ole Henrika Hætta, spowodowała, że kara pozbawienia wolności stosowana wobec Saamów zaczęła być postrzegana – zarówno przez samych osadzonych (Larsson et al. 2013, Eriksen et al. 2008), przedstawicieli Sámediggi (Jonsen Eira 2014), jak i badaczy¹⁵ – jako „podwójna kara”. Taka ocena wynikała z faktu, iż saamscy osadzeni spędzali praktycznie cały swój czas zamknięci w celi w obawie przed zastraszaniem oraz innymi formami dyskryminacji ze strony współwięźniów i personelu zakładu karnego¹⁶. Krótko po tym, jak Ole Henrik Hætta opowiedział swoją historię, w dyskursie publicznym zaczęto nawet używać sformułowania „językowy apartheid” dla odzwierciedlenia i uwypuklenia sytuacji Saamów przebywających w norweskich zakładach karnych (Larsson 2013).

Powstaje w tym miejscu pytanie, dlaczego historia, którą opowiedział Ole Henrik Hætta, została nagłośniona dopiero w roku 2008 i kolejnych latach, a jej

¹⁵ Na problem ten wskazała m. in. Astrid Larsson Kavelmo, która prowadziła wywiady z saamskimi osadzonymi (vide: Larsson 2013).

¹⁶ Na problem osamotnienia skazanych z mniejszości językowych zwrócił także uwagę Rzecznik Praw Obywatelskich, wskazując, że bariery językowe mogą generować nieporozumienia i trudności komunikacyjne, a to z kolei może prowadzić do odosobnienia. Jak wskazał Rzecznik, powołując się na dane statystyczne udostępnione przez norweską Służbę Więzienną, to właśnie osadzeni spoza Norwegii są nadreprezentowani wśród osób przetrzymywanych w długotrwałej izolacji w celach bezpieczeństwa (vide: Sivilombudsman 2019: 29).

konsekwencją stało się wdrożenie przez Norwegię długofalowego planu naprawczego, mającego na celu wyeliminowanie ujawnionych nieprawidłowości? Być może sprzyjały temu okoliczności związane z przyjęciem rok wcześniej przez społeczność międzynarodową Deklaracji Organizacji Narodów Zjednoczonych dotyczącej praw ludów rdzennych (United Nations Declaration on the Rights of Indigenous Peoples), choć przy wyraźnym sprzeciwie Kanady czy Stanów Zjednoczonych, a więc państw, na których terenie także mieszkają mniejszości etniczne (UN Declaration 61/295 2007). Przywołany akt prawny w szerokim zakresie określił gwarancje i standardy ochrony praw ludów rdzennych w płaszczyźnie międzynarodowej, eksponując takie prawa jak prawo do samostanowienia (w rozumieniu suwerenności wewnętrznej w obrębie danego państwa), prawo do zachowania oraz rozwoju kultury (odnosząc się także do kwestii kontroli ziemi gospodarowanej w tradycyjny sposób i rekompensaty w przypadku jej odebrania), czy też prawo do kształtowania współpracy z organizacjami reprezentującymi ludy rdzenne w wymiarze ponadnarodowym (Bonusiak 2016: 122–124). Komentując przyjęcie Deklaracji, ówczesny Sekretarz Generalny ONZ, Ban Ki-moon stwierdził, iż jest to „historyczny moment, w którym państwa członkowskie ONZ i ludy rdzenne pogodziły się ze swoimi bolesnymi historiami i postanowiły iść razem naprzód na ścieżce praw człowieka, sprawiedliwości i rozwoju dla wszystkich” (UN Declaration RIP 2007). Być może był to także moment, który pozwolił na to, by rok później swoją bolesną historię opowiedział publicznie światu Ole Henrik Hætta.

5. Propozycje zmian

Ujawnione przez Hættę informacje wywołały wielopłaszczyznową reakcję ze strony władz norweskich. Centralna Administracja Służby Więziennej (*Kriminalomsorgens sentrale forvaltning* – KSF) podjęła decyzję o przeprowadzeniu monitoringu warunków panujących w więzieniach w kontekście saamskich osadzonych. Utworzona w tym celu grupa robocza przedstawiła sprawozdanie ze zrealizowanego przeglądu 31 grudnia 2011 roku. Zaprezentowany dokument zawierał dość „gorzkie” konkluzje, wskazujące wprost, że Służba Więzienna nie ma ani szczególnych rozwiązań, ani też nie wdrożyła żadnych specjalnych środków w odniesieniu do saamskich skazanych, w tym osób odbywających karę pozbawienia wolności (Kriminalomsorgsdirektoratet 2014). Kilka miesięcy po opublikowaniu sprawozdania, w maju 2012, odbyła się konferencja konsultacyjna, która zgromadziła przedstawicieli norweskiej Służby Więziennej, parlamentu Saamów – Sámediggi, prokuratury, policji, służby zdrowia i resortu edukacji oraz reprezentantów KRUS i stowarzyszenia „Samisk Hus” („Dom Saamów”). Spotkanie konsultacyjne stanowiło kolejny etap przygotowawczy mający na celu wdrożenie kompleksowych zmian dotyczących sytuacji saamskich osadzonych (Kriminalomsorgsdirektoratet 2014).

Szczegółowe propozycje zostały opisane w przygotowanym w roku 2014 planie naprawczym, a zaprojektowane działania koncentrowały się na wprowadzeniu zmian przede wszystkim w tzw. saamskim obszarze administracyjnym, obejmując zakłady karne w Tromsø i Vadsø, a także trzy zespoły kuratorskie z rejonu. W planie naprawczym zdefiniowano cztery główne cele: zapewnienie realizacji praw językowych, poprawę jakości wykonywania kar, edukację personelu więziennego w odniesieniu do kultury, w tym języka Saamów oraz wykorzystanie mediacji z udziałem saamskich mediatorów (Kriminalomsorgsdirektoratet 2014).

Osiągnięciu celu pierwszego służyć miały przede wszystkim trzy rozwiązania: wprowadzenie dwujęzyczności w odniesieniu do regulaminów i informacji przekazywanych osadzonemu, zmiana oznakowania na terenie jednostek na oznakowanie podwójne – w języku norweskim oraz saamskim, jak również zapewnienie usługi tłumaczenia ustnego we wszystkich koniecznych sytuacjach (Kriminalomsorgsdirektoratet 2014). Cel drugi, związany z poprawą jakości wykonywania kar, realizowany miał być w pierwszym etapie przez więzienie w Vadsø (jako „wężenie pilotażowe”) i zakładał szereg aktywności mających „ułatwić” osadzonemu Saamom przyszły kontakt z życiem na wolności, promując przy okazji postawy sprzyjające udzielaniu przedterminowych warunkowych zwolnień. W planie naprawczym uwzględniono więc zagwarantowanie Saamom dostępu do edukacji w języku saamskim (w tym na poziomie szkoły wyższej), literatury, gazet, periodyków w języku rodzimym i *duodji* (klasycznego rękodziela saamskiego, będącego ważnym elementem rdzennej kultury). W obrębie celu drugiego zwiększono nacisk na możliwość sprawowania przez Saamów kultu religijnego w języku saamskim, jak również zadeklarowano wprowadzenie wyżywienia typowego dla kuchni saamskiej (Kriminalomsorgsdirektoratet 2014).

Cel trzeci, powiązany z koniecznością edukacji personelu więziennego, realizowany miał być dwutorowo: z jednej strony norweska Służba Więzienna przyjęła na siebie zobowiązanie do rekrutowania nowych pracowników posługujących się językiem saamskim, z drugiej zaś – za pośrednictwem KRUS uruchomione zostać miały dodatkowe szkolenia oraz kursy ukierunkowane na poszerzenie wiedzy o kulturze, etyce i języku Saamów, otwarte dla obecnych i przyszłych pracowników. Jednocześnie usankcjonowano oficjalnie możliwość wpisania w procesie rekrutacji wymogu znajomości języka saamskiego – jako jednego z elementów koniecznych w procesie ubiegania się o zatrudnienie w norweskiej Służbie Więziennej (Kriminalomsorgsdirektoratet 2014). Rozwiązania powyższe uznać należy za słuszne i zarazem wyjątkowo ważne, biorąc pod uwagę, iż to właśnie norweski system penitencjarny jest tym systemem, który w procesie resocjalizacji stawia na budowanie więzi między funkcjonariuszem a osadzonym (Mjåland, Lundeborg 2014: 184–185). Powstaje więc pytanie – jak ją budować bez znajomości języka (a w zasadzie języków)?

Ostatni ze wskazanych celów związany z wykorzystaniem mediacji zdefiniowany został stosunkowo szeroko, a konieczność jego realizacji wynikała z dostrzeżenia znaczenia więzi z bliskimi i relacji rodzinnych charakterystycznych dla

kultury Saamów. Jednocześnie wzięcie pod uwagę tej perspektywy miało swój początek w omawianych wcześniej zapisach Konwencji MOP nr 169, a zwłaszcza z reguły nakazującej uwzględnienie cech ekonomicznych, społecznych i kulturowych charakterystycznych dla danej ludności rdzennej w obszarze nakładania i wykonywania kar kryminalnych. Z uwagi na powyższe Służba Więzienna proponowała wprowadzenie usługi mediacji prowadzonej przez rdzennych Saamów w sytuacji zaistnienia w placówce więziennych lokalnych konfliktów (czy to na linii osadzonego–funkcjonariusz więzienny, czy też w innych relacjach personalnych), zadeklarowała także wprowadzenie oferty regularnej pracy z osadzonymi saamskimi nad ich emocjami oraz kształtowaniem umiejętności życia poza murami więzienia (bez powrotu do przestępczości), wskazując także, iż poradnictwo w sytuacjach konfliktowych powinno stać się stałą ofertą pomocową dostępną dla saamskich osadzonych (Kriminalomsorgsdirektoratet 2014).

Warto jednak wskazać, że ten skądinąd bardzo ambitny i szeroko zakrojony plan naprawczy opatrzone jeszcze jedną klauzulą podsumowującą, wskazującą zarazem, iż „szybkość wdrażania różnych rozwiązań przewidzianych w planie będzie zależeć od rocznych środków” zabezpieczanych odpowiednio przez KDI (Kriminalomsorgsdirektoratet 2014).

Mimo podjętych przez norweską Służbę Więzienną wysiłków problemy z respektowaniem praw Saamów osadzonych w zakładach karnych na terenie saamskiego obszaru administracyjnego istnieją nadal. I choć w części zapewniono już deklarowaną dwujęzyczność jednostek penitencjarnych, to jednak przede wszystkim przejawia się ona w prowadzeniu dokumentacji w języku saamskim¹⁷. Problemy dotyczą zaś w głównej mierze codziennego komunikowania się Saamów przebywających w więzieniu.

W opublikowanym w roku 2017 raporcie przygotowanym przez Rzecznika do spraw Równości i Dyskryminacji, poświęconym omówieniu sytuacji w więzieniu osób należących do tzw. grup wrażliwych, w tym kobiet czy osób ze społeczności LGBT, zwrócono także szczególną uwagę na losy osadzonych wywodzących się z mniejszości językowych, w tym na sytuację skazanych deklarujących przynależność do Sámi People (Likestillings 2017). Raport ujawnił szereg nieprawidłowości w odniesieniu do kwestii związanych z możliwością posługiwania się językiem rdzennym, wskazując, m.in. na brak tłumaczy w więzieniach (problem ten dotyczył zresztą nie tylko Saamów, ale także osadzonych reprezentujących inne mniejszości, a najczęstszym jego „rozwiązaniem” okazywało się używanie przez personel więzienny tłumacza [Tłumacza Google] lub proszenie innych skazanych o pomoc w tłumaczeniu). W dokumencie podkreślono, że nadal nie są respektowane prawa

¹⁷ Na oficjalnej stronie internetowej norweskiej Służby Więziennej istnieje nawet możliwość zmiany języka z norweskiego na saamski lub angielski. Po dokonaniu wyboru języka saamskiego – dostępne są najważniejsze informacje dla osadzonych, opracowane w języku saamskim; dodatkowo publikowane są krótkie broszury dotyczące niektórych realizowanych w więzieniu programów; dla użytkownika strony widoczny jest także dokument z przyjętym w roku 2014 planem naprawczym, przetłumaczony na język saamski (Diehtjojuohkin sámegilli).

Saamów do komunikowania się w języku saamskim zarówno z funkcjonariuszami, jak i w kontakcie z innymi saamskimi osadzonymi czy członkami rodzin. Raport ujawnił również problem kontroli rozmów telefonicznych, choć być może należałoby w tym miejscu raczej posłużyć się sformułowaniem „braku kontroli rozmów telefonicznych” wykonywanych przez saamskich osadzonych z uwagi na niewystarczającą dostępność funkcjonariuszy posiadających znajomość języka saamskiego, którzy mogliby taką kontrolę bezpieczeństwa sprawować (Likestillings 2017: 31–34).

Mimo upływu czasu norweski system penitencjarny nadal nie zrealizował całościowo założeń przyjętych w Planie naprawczym z roku 2014. Dlatego sytuacja Saamów odbywających karę pozbawienia wolności stanowi także przedmiot monitoringu prowadzonego przez Rzecznika Praw Obywatelskich. W kwietniu 2021 roku norweski Ombudsman skierował do KDI zapytanie w tej sprawie. Z udzielonej przez Służbę Więzienną odpowiedzi wynika, iż problem istnieje nadal i przede wszystkim wynika on z niedostatecznej liczby personelu więziennego posługującego się językiem saamskim (Kriminalomsorgsdirektoratet 2021: 8). Nie jest to, jak się wydaje, jedyna przyczyna „rozchodzenia się” prawa i praktyki jego stosowania. Na inne zwrócę uwagę w dalszej części rozważań. Cały czas podejmowane są jednak działania mające na celu urzeczywistnienie zadeklarowanych w roku 2014 celów. Dość oryginalny sposób ich realizacji wdrożono w lutym 2022 roku na terenie więzienia w Tromsø, ogłaszając Tydzień tradycji kulinarnej Saamów. W przedsięwzięcie zaangażowano nawet profesjonalnego kucharza jako specjalistę kuchni saamskiej, który odpowiedzialny był za konsultowanie menu, tak by w rzeczywistości odzwierciedlało ono tradycje kulinarne Saamów. Przez cały tydzień każdego dnia serwowane były potrawy typowe dla Sámi People (np. stek z renifera z borówkami, *bidos* – czyli potrawka z mięsa renifera podawana z *gahkko*, tj. chlebem Saamów). W ramach wydarzenia odbył się także kurs przygotowywania potraw z ryb, które następnie podawano osadzonym jako posiłek. Kolejnym, zadeklarowanym przez więzienie w Tromsø działaniem ma być organizacja wieczoru kultury saamskiej, w trakcie którego zaplanowano wiele aktywności, w tym występy śpiewaków ludowych uprawiających *joik* (rodzaj ludowego śpiewu Saamów) (Samisk mat og kultur 2022).

6. Od więzienia do wolności

Zarówno podejmowane przez Służbę Więzienną działania, jak i publiczne deklaracje dalszych aktywności przyciągają uwagę – jednak nie tylko saamskich osadzonych. Problem nierespektowania szczególnych praw Saamów przebywających w więzieniach w tzw. saamskim obszarze administracyjnym stał się także przedmiotem dyskursu politycznego, choć być może bardziej właściwym rozwiąza-

niem byłoby w tym miejscu wskazanie nie tyle na dyskurs polityczny, ile marketing polityczny. Jedną z propozycji rozwiązania zidentyfikowanego problemu stała się bowiem koncepcja utworzenia dla saamskich osadzonych osobnego więzienia. Idea ta pojawiła się na początku XXI wieku, po raz pierwszy wprost zgłoszono ją bowiem w roku 2000, jednak wówczas pomysł ten spotkał się z wyraźnym sprzeciwem ze strony norweskiego Ministerstwa Sprawiedliwości, nie zyskał także poparcia *Sámediggi* (Larsson, Sara 2014). W roku 2004 koncepcję budowy odrębnego więzienia dla Saamów ponownie przedstawiła burmistrz gminy Tana (okręg Troms og Finnmark), Ingrid Smuk Rollstad, argumentując, że Saamowie mają prawo do używania własnego języka we wszystkich kontekstach społecznych – także w obszarze wykonywania wyroków, w tym tych skazujących na karę pozbawienia wolności (Samisk fengsel 2004). Pomysł ten został jednak kategorycznie odrzucony przez ówczesnego ministra sprawiedliwości – Knuta Storbergeta (Måsø 2015). Kilka lat później idea stworzenia odrębnego zakładu karnego dla saamskich osadzonych kolejny raz stała się elementem ożywionego marketingu politycznego, a koncepcję osobnych więzień dla Saamów wsparł publicznie Ole Henrik Hætta, wskazując, iż jest to jedyne rozwiązanie, które gwarantuje przestrzeganie praw Saamów (Larsson, Gaup, Rasmus 2013). I choć – jak sygnalizowałam – wystąpienie Hætta’y przyczyniło się do zwrócenia szerzej uwagi na kwestię respektowania praw przysługujących saamskim osadzonym, to jednak, w perspektywie czasowej, władze norweskie skoncentrowały się na próbie poprawienia sytuacji w już istniejących zakładach karnych – nie zaś na budowie nowych. Przyjęty przez Służbę Więzienną kierunek zmodyfikował także do pewnego stopnia charakter zgłaszanych w dalszych latach postulatów – koncepcja budowy odrębnego więzienia wróciła bowiem ponownie w latach 2015–2016 – jednak wówczas była prezentowana nie tyle jako rozwiązanie „konkurencyjne” wobec istniejących jednostek penitencjarnych, ile uzupełnienie norweskiego systemu penitencjarnego. W takiej formie przedstawiła ją kandydatka na burmistrza w gminie Tana, Tone Orvik Kollstrøm, a promowana przez nią idea stanowiła jeden z elementów prowadzonej wówczas kampanii wyborczej. Koncepcja ta zyskała także poparcie Partii „Finnmark Høyre”, sama zaś Tone Orvik Kollstrøm w swoich wystąpieniach podkreślała, że pobyt w więzieniu jest dla wielu osób sytuacją stresującą i choć Saamowie są w większości dwujęzyczni i rozumieją język norweski, to jednak zwłaszcza w sytuacjach trudnych możliwość komunikowania się, w tym wyrażania swoich potrzeb, w języku ojczystym, ma szczególne znaczenie (Måsø 2015). I choć, jak wspomniałam, przedstawiony kilka lat temu pomysł nieco „złagodczono” w przekazie, eksponując w pewnym sensie subsydiarny charakter komentowanego rozwiązania, to jednak idea budowy odrębnego więzienia dla saamskich osadzonych nie doczekała się do chwili obecnej realizacji. Być może jedną z przyczyn takiego stanu rzeczy jest brak wyraźnego wsparcia dla forsowanej koncepcji ze strony *Sámediggi*, którego przedstawiciele raczej skłaniają się do wspierania działań mających na celu polepszenie sytuacji Saamów w istniejących jednostkach penitencjarnych (niż do tworzenia nowych), akcentując, m.in. potrzebę wzmożonej edukacji personelu więziennego – nie

tylko w zakresie znajomości języka, ale także szeroko rozumianej tradycji oraz kultury Saamów. Przywołany brak aprobaty dla koncepcji budowy nowych jednostek penitencjarnych nie jest charakterystyczny tylko Sámediggi – w szerszym ujęciu wpisuje się on w norweski sceptycyzm dla idei tworzenia nowych zakładów karnych (Płatek 2007: 383–384). Być może znaczenie ma również pewien pragmatyzm i wyważenie zgłaszanych przez Saamów w tym konkretnym obszarze żądań, biorąc pod uwagę, że z danych przedstawianych we wcześniejszych latach przez Rzecznika Praw Obywatelskich wynika, że problem dotyczy w praktyce kilku osadzonych przebywających w więzieniach w Tromsø i Vadsø (Sivilombudet 2009). Być może idea budowy odrębnego zakładu karnego stanowi jedynie skazany na niepowodzenie polityczny postulat zgłaszany w „dogodnym” okresie – na przykład w czasie prowadzonych w saamskim okręgu administracyjnym kampanii wyborczych. A być może brak realizacji tego postulatu jest pokłosiem dokonującej się w ostatnim czasie transformacji światopoglądowej w odniesieniu do oceny sytuacji Saamów dawniej i dziś. Dawniej bowiem to Saamowie bezsprzecznie identyfikowali się z mniejszością, której prawa są marginalizowane, czy wprost nierespektowane, eksponując tym samym poczucie krzywdy i niesprawiedliwości, wynikające przede wszystkim z opisanej we wcześniejszych rozważaniach, prowadzonej przez lata polityki *for-norsking* Saamów („norwegianizacji” Saamów) – w tym zmuszania do porzucenia własnego języka, szerzenia przez Norwęgę stereotypu Saamów jako ludu zacofanego, „dzikiego” („Lapończy”) i uzurpowania sobie prawa do „ucywilizowania” Sámi People na wzór zachodni (Minde 2003: 121). Współcześnie jednak coraz częściej w Norwegii (ale także stopniowo w Szwecji czy Finlandii) mówi się o poczuciu krzywdy i niesprawiedliwości, które dotyczą obywateli norweskich (i z czasem – szwedzkich i fińskich) uznających realizowaną przez władze państwowe politykę za „nadmiar” sprawiedliwości dziejowej, która prowadzi do przyznania Saamom nadmiernych praw (kosztem pozostałych mieszkańców), dających możliwość realizowania partykularnych interesów (Bonusiak 2016: 293–294).

Konstatacja ta skłania do refleksji, rodzi bowiem pytanie o to, czy saamscy osadzeni w istocie powinni być inaczej (lepiej?) traktowani w norweskich zakładach karnych, jednak nie jest to jedyny element, na który należy zwrócić uwagę. Prowadzona w ostatnich latach wobec Sámi People polityka norweskiego rządu aktualizuje także pytanie o przyczynę takiego stanu rzeczy, zwłaszcza w kontekście widocznego w perspektywie globalnej nurtu „undoing historical wrongs” („naprawienia historycznych krzywd”)¹⁸. Czy kształtowanie sytuacji saamskich skazanych, czy szerzej – Saamów w Norwegii wpisuje się w ten nurt? Czy tak należałoby tłumaczyć postrzegany współcześnie przez obywateli norweskich „nadmiar” sprawiedliwości dziejowej?

Dostrzegana przez norweski system penitencjarny potrzeba szczególnego traktowania osadzonych wywodzących się z mniejszości etnicznych i językowych znajduje swoje odzwierciedlenie w Zaleceniu Rec (2006)2 Komitetu Ministrów do państw

¹⁸ Sformułowanie „undoing historical wrongs” używam za: Parmar 2021: 491–525 i Naidu 1995: 14; w literaturze przedmiotu powszechne jest także określenie „(to) undo historical wrongs” (vide: Ramdas 2009: 68; Dumbrava 2014: 2346).

członkowskich Rady Europy w sprawie Europejskich Reguł Więziennych (Recommendation Rec(2006)2-rev 2006). W dokumencie tym zwrócono uwagę na problem osadzonych wywodzących się z mniejszości narodowościowych i rosnący odsetek osadzonych będących cudzoziemcami, wiążąc te zjawiska z różnymi zmiennymi, w tym postępującą marginalizacją określonych grup czy rosnącą mobilnością o charakterze ponadnarodowym. W komentarzu do Europejskich Reguł Więziennych zwrócono także uwagę na jeszcze jedną kwestię – problem narastających uprzedzeń kierowanych względem osób wywodzących się z mniejszości i odbicie tego zjawiska także w rzeczywistości więziennej (Coyle 2006: 129–130). Z tych względów Europejskie Reguły Więzienne wprost podkreślają konieczność podejmowania specjalnych działań, które mają na celu uwzględnienie potrzeb osadzonych należących do mniejszości językowych i etnicznych, eksponując takie kwestie jak umożliwienie realizacji kulturowych praktyk różnych grup oraz konieczność zapewnienia tłumaczenia z uwagi na zróżnicowanie językowe (reguła 38). W przywołanym dokumencie uwidacznia się także dostrzeżone przez jego autorów zjawisko narastającej wielokulturowości w zakładach karnych, o czym świadczą chociażby takie zapisy jak umożliwienie więźniom sprawowania praktyk religijnych w zgodzie z wyznawaną przez nich religią i wiarą (reguła 29) czy konieczność uwzględnienia kultury osadzonego w systemie żywienia (reguła 22). Ostatnia z przywołanych reguł zwraca szczególną uwagę nie tylko w kontekście przywołanego we wcześniejszych rozważaniach zorganizowanego przez zakład karny w Tromsø Tygodnia tradycji kulinarnej Saamów – zapis ten wydaje się interesujący także z tego względu, iż przyjęty na poziomie Europejskich Reguł Więziennych standard zdaje się w znacznym stopniu „wyprzedzać” ten obowiązujący na gruncie Wzorcowych reguł minimalnych Organizacji Narodów Zjednoczonych dotyczących postępowania z więźniami, które w odniesieniu do żywienia osadzonych (reguła 22) pomijają kontekst kulturowy (UNODC 2015).

Aspekt wielokulturowości jest zatem widoczny w rozwiązaniach przyjętych na poziomie europejskim w odniesieniu do osób przebywających w zakładach karnych i z tej perspektywy sytuacja saamskich osadzonych nie wydaje się aż tak odrębna. Powstaje jednak pytanie, dlaczego – uwzględniając chociażby przywołany wcześniej wątek saamskich tradycji kulinarnych – norweska Służba Więzienna nie zabiega o organizację tygodnia kuchni polskiej czy szwedzkiej, biorąc pod uwagę sygnalizowaną we wcześniejszych rozważaniach strukturę populacji więziennej? Postawione w tym miejscu pytanie, mające być może wydźwięk nieco żartobliwy, skłania w gruncie rzeczy do pogłębionej refleksji dotyczącej zróżnicowanego zakresu, rodzaju i charakteru praw przynależnych ludności rdzennej (czy ludom tubylczym) i mniejszościom narodowym, które – jak sygnalizowałam – są ściśle związane z samym rozróżnieniem tych dwóch pojęć. „Ludy tubylcze nie mogą być ujmowane pod pojęciem mniejszości narodowych, gdyż są odrębną kategorią ze swoistymi dla niej prawami” (Szpak 2018: 26). Uznanie, że ludy tubylcze stanowią jakąś odmianę mniejszości narodowych jest przez członków tychże ludów postrzegane jako niewłaściwe, a nawet – na co trafnie zwraca uwagę Agnieszka

Szpak – za „obraźliwe i upokarzające”. Jak słusznie konstataje przywołana autorka, tym, co w największym stopniu odróżnia lud tubylczy od mniejszości narodowej, są żądania dotyczące ziem oraz tzw. miejsc o znaczeniu religijnym – miejsc świętych wraz z zabieganiem o prawo do samostanowienia, które nie dotyczy mniejszości narodowych, a w przypadku ludów tubylczych jest jednym z najważniejszych praw i wynika z faktu zamieszkiwania przez te ludy ziem stanowiących terytoria współczesnych państw od kilku tysięcy lat (a w przypadku Saamów nawet dziesięciu tysięcy – dop. KWR), co powoduje, iż ludy te postrzegają się jako ludy suwerenne (Szpak 2018: 26–27). Wydaje się, że kluczowe różnice między ludem tubylczym a mniejszością narodową dobrze odzwierciedla stwierdzenie Grażyny Michałowskiej wskazujące, że ludy tubylcze w pierwszej kolejności zabiegają przede wszystkim o miejsce do życia niż o inne prawa, a tym, co w dalszej perspektywie wyraźnie odróżnia je od mniejszości narodowych jest specyficzny stosunek do wyznawanej religii. Jak bowiem trafnie podkreśla przywołana autorka, stosunek ten wychodzi poza standardowe oczekiwania takie jak możliwość budowania świątyń, sprawowania kultu religijnego, noszenia tradycyjnych strojów, podkreślając silny personalny związek z otaczającą naturą i odpowiedzialność za środowisko naturalne – terytorium (do) życia, co powoduje także, że każda modyfikacja ekologiczna danego miejsca jest przez ludy te rozpatrywana w kategorii zmiany kulturowej i religijnej (Michałowska 2006: 759; za: Szpak 2018: 26).

Zarysowane różnice wpływają także na odmienny zakres i charakter praw przysługujących obu grupom. Zróżnicowanie to odzwierciedla się w regulacjach przyjętych na gruncie prawa międzynarodowego, pozwalając na wyodrębnienie czterech typów praw: ogólnych praw człowieka mających charakter indywidualny (wyrażonych zwłaszcza w Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka); szczególnych praw, które aktualizują się w odniesieniu do osób wywodzących się z mniejszości narodowych, etnicznych, religijnych i językowych, które mają charakter praw indywidualnych, ale nakładają na państwo określone obowiązki względem mniejszości postrzeganej jako pewna zbiorowość; szczególnych praw zbiorowych ludów tubylczych wyrażonych m.in. w Konwencji MOP nr 169 oraz prawa ludów do samostanowienia, będącego prawem wyłącznie zbiorowym (Eide, Daes 2000: 2).

Specyficzną sytuację Saamów w norweskim systemie penitencjarnym, czy szerzej – Saamów w Norwegii, należałoby więc rozpatrywać w kontekście szczególnych praw charakterystycznych dla ludów tubylczych. I choć samo pojęcie ludów tubylczych wywołuje rozbieżności w zakresie rozumienia tego terminu, w literaturze przedmiotu zwraca się uwagę na kilka wiodących cech charakteryzujących ludy tubylcze, a wśród nich samoidentyfikację (jako lud tubylczy), przywiązanie do ziemi i środowiska naturalnego, odrębność (przynajmniej do pewnego stopnia) społeczną, ekonomiczną i polityczną, odrębność kulturowo-religijną oraz silne dążenie do zachowania i rozwoju własnej tożsamości z uwzględnieniem własnej odrębności. Wszystkie wymienione kryteria aktualizują się w odniesieniu do Sámi People (Szpak 2018: 39–40, 50). Przyznane im prawa mają więc przede wszystkim charakter praw zbiorowych, a szczególne uprawnienia chociażby w kontekście

norweskiego systemu penitencjarnego, stanowią odzwierciedlenie współczesnych standardów z zakresu prawa międzynarodowego, w tym przywołanej we wcześniejszych rozważaniach Konwencji MOP nr 169, nakładającej zasadę wzajemnego poszanowania między państwem a ludnością tubylczą i rdenną zamieszkującą tereny danego państwa, a w obszarze szeroko rozumianego wymiaru sprawiedliwości zobowiązującą dane państwo do uwzględniania zwyczajów i prawa zwyczajowego mniejszości rdzennych oraz cech ekonomicznych, społecznych i kulturowych charakterystycznych dla danej ludności rdzennej. Uznanie praw Saamów w norweskim systemie penitencjarnym jest także wyrazem poszanowania przez Norwegię omawianych we wcześniejszej części artykułu Europejskich Reguł Więziennych, które eksponują konieczność przyjmowania specjalnych rozwiązań, ukierunkowanych na uwzględnienie potrzeb osadzonych należących do mniejszości językowych i etnicznych (komentowana reguła 22, 29 czy 38).

Postrzeganie praw Saamów w Norwegii jako „nadmiaru” sprawiedliwości dziejowej nie wydaje się słuszne z kilku względów. Oczywiście z założenia większe uprzywilejowanie jakiegokolwiek grupy będzie zawsze budzić sprzeciw ze strony pozostałych, którym dodatkowe uprawnienia nie zostały przyznane. Zwłaszcza gdy – jak to ma miejsce w przypadku Sámi People – uwzględnimy towarzyszącą tym procesom narrację charakterystyczną dla eksponowania wyjątkowej pozycji ludów rdzennych i nakładania na współczesne państwa – potomków kolonizatorów i dawnych ciemnocyfeli – moralnej odpowiedzialności „za los tych, którzy przez wieki wyniszczani, marginalizowani i asymilowani, potrafili jednak zachować odrębną tożsamość kulturową (...)” (Bonusiak 2016: 8). Poczucie związania abstrakcyjnie rozumianym (niemal cudzym?) obowiązkiem moralnym wraz z przekonaniem, iż pewne grupy znajdują się w położeniu lepszym (niż własne) może budzić niezadowolenie. Problem w tym, iż tego rodzaju ocena zdaje się pomijać pewien istotny aspekt. Ochrona ludów tubylczych nie zakłada bowiem praw przyznanych ponad te, które posiadają inne grupy – w omawianej sytuacji chodzi bowiem nie tyle o przyznanie, ile o uznanie praw przynależnych tym ludom, które przez lata nie były respektowane, prowadząc do szczególnej dyskryminacji i marginalizacji ludności rdzennej (ACHPR, IWIGA 2005: 88, za: Szpak 2018: 31). Biorąc pod uwagę powyższe, kolejną kwestią wymagającą rozważenia jest próba odpowiedzi na pytanie, na ile politykę norweskiego rządu powinniśmy rozpatrywać jako działanie wpisujące się w globalny nurt „undoing historical wrongs”?

Zarówno prawo krajowe, jak i prawo międzynarodowe zna pojęcie akcji afirmatywnej jako działań skierowanych do danej grupy, którą współtworzą jednostki o pewnej wspólnej charakterystyce, które łączy także to, iż znajdują się one w niekorzystnym położeniu. Beneficjentami tego rodzaju aktywności są np. kobiety, osoby niepełnosprawne, osoby ciemnoskóre czy osoby przynależące do określonej mniejszości. Zdarza się i tak, że odbiorcami działań afirmatywnych stają się osoby, które nie były dyskryminowane w przeszłości, o czym świadczą wydarzenia, które miały miejsce na terenie Stanów Zjednoczonych. W kraju tym polityka afirmatywna była początkowo stosowana wobec Afroamerykanów bę-

dących ofiarami niewolnictwa, ale z upływem czasu różnego rodzaju programy afirmatywne objęły także inne zagrożone grupy, w tym np. imigrantów, którzy dobrowolnie przybyli do Stanów Zjednoczonych (Bossuyt 2002: 3–4). I choć najczęściej akcja afirmatywna, czy szerzej – polityka afirmatywna – jest kojarzona z działaniami mającymi na celu zadośćuczynienie dyskryminacji z przeszłości, trzeba mieć na uwadze, że omawiane aktywności są uzasadniane różnorodnie, w nawiązaniu do konkretnego kontekstu społecznego w kraju realizującym daną politykę. Oprócz przywołanej już „niesprawiedliwości historycznej” (*historical injustices*), akcja afirmatywna może odwoływać się np. do zwalczania dyskryminacji strukturalnej, dążenia do „pozytywnej różnorodności” (*positive diversity*, w kontekście rasowo i etnicznie zróżnicowanego społeczeństwa) czy też zapobiegania niepokojom społecznym (Bossuyt 2002: 5–7). Podobnie zróżnicowane mogą być formy akcji afirmatywnej (np. afirmatywna mobilizacja, afirmatywna uczciwość czy afirmatywna preferencja) – jednak żadna z nich nie może być sprzeczna z zasadą niedyskryminacji. Ta ostatnia jest także ważna z tego względu, że w gruncie rzeczy to właśnie zasada niedyskryminacji wyznacza granice każdego działania afirmatywnego (Bossuyt 2002: 17–18, 25).

W literaturze przedmiotu szeroko komentowane są argumenty zwolenników i przeciwników podejmowania akcji afirmatywnych – przy czym zwłaszcza w debacie, która ma miejsce na terenie Stanów Zjednoczonych zarówno jedne, jak i drugie odwołują się do rasy i stwierdzenia, że dyskryminacja rasowa jest moralnie zła. Dyskryminacja na tle rasowym była w Stanach Zjednoczonych szeroko obecna, a sama rasa nawet współcześnie pozostaje czynnikiem świadomie lub nieświadomie uwzględnianym we wszystkich procesach decyzyjnych w społeczeństwie. Dyskryminacja spowodowała, iż mniejszości rasowe znalazły się w niekorzystnej sytuacji na drodze rywalizacji o zasoby społeczne, a w konsekwencji pozostają nadal niedoreprezentowane w wielu sektorach – edukacji, zatrudnienia czy działalności politycznej, co wpływa na ich niższy standard życia, zdrowia czy zwiększa podatność na przestępczość (Lawrence 1987: 317–344, za: Spann 1995: 7–9). Dlatego zwolennicy akcji afirmatywnych wskazują, że w dążeniu do naprawienia niesprawiedliwości historycznej konieczne są działania na rzecz świadomej, rasowej alokacji edukacji, zatrudnienia czy zasobów politycznych – nie można się bowiem ograniczyć jedynie do rozwiązań zapewniających neutralność rasową, ponieważ tego rodzaju rozwiązania jedynie „zamrażają” istniejące po stronie rasy białej przewagi (korzyści) (*Regents of Univ. of California v. Bakke* 1978; Spann 1995: 9–10). Przeciwnicy akcji afirmatywnej przyznają z kolei, że w historii Stanów Zjednoczonych miały miejsce niechlubne okresy nierespektowania zasady równości rasowej, czego przejawem stało się akceptowanie niewolnictwa i segregacji rasowej, jak również przyjmowane na poziomie władzy wykonawczej czy sądowniczej rozstrzygnięcia prowadzące do dyskryminacji rasowej. Jednak, jak argumentują, przyjęcie środków, które zrekompensują dyskryminację rasową, powoduje traktowanie oparte na tej samej zmiennej – rasie, prowadząc do kolejnej formy dyskryminacji. Ponadto – w ocenie przeciwników polityk afirmatywnych – działania w ramach

akcji afirmatywnej są szkodliwe dla ich odbiorców w tym znaczeniu, iż promują uzależnienie danych grup od „hojności” władz, ograniczając tym samym ich samodzielność i ponownie stygmatyzując (Regents of Univ. of California v. Bakke 1978, Spann 1995: 11). Jednocześnie, jak wskazują oponenci, działania podejmowane w ramach polityk afirmatywnych prowadzą do sytuacji, w której korzyści zyskują ci, którzy są jedynie „potomkami” dyskryminowanej wcześniej grupy, jednak sami nie są współcześnie ofiarami bezpośredniej dyskryminacji, ukaranymi zaś stają się ci, którzy nie są faktycznymi sprawcami dyskryminacji, a należą jedynie do rasy, której przedstawiciele w dalekiej przeszłości dyskryminowali inną grupę. Zdaniem przeciwników akcji afirmatywnych polityki afirmatywne sprawiają, że indywidualność zanika na rzecz podporządkowania grupie, a zasługi zostają wyparte przez system kwot/limitów. Takie rozwiązania generują zaś tarcia nie tylko między grupą dominującą a mniejszością, bowiem w konsekwencji prowadzą także do konfliktów między innymi grupami mniejszościowymi, które zaczynają walczyć między sobą o środki dystrybuowane w akcji afirmatywnej. Przytoczony punkt widzenia zwraca też uwagę na specyficzne postrzeganie ofiar i sprawców – dochodzi bowiem do rozszerzenia dwóch pojęć: pojęcia „ofiary” na grupę obecnie niedyskryminowaną oraz „sprawcy” – na grupę, która współcześnie nie dopuszcza się aktów dyskryminacji. W konsekwencji więc próby naprawienia sytuacji prowadzą jedynie do pogłębienia istniejących napięć (Regents of Univ. of California v. Bakke 1978; City of Richmond v. J.A. Croson Co. 1989; Metro Broadcasting v. FCC 1990; Adarand Constructors, Inc. v. Peña 1995; Spann 1995: 11–13).

Ta ostatnia konstatacja wydaje się mieć szczególne znaczenie w kontekście społecznej oceny działań podejmowanych przez norweski rząd wobec Sámi People. Być może tym, co możemy zaobserwować w Norwegii w kontekście rosnących napięć, jest brak zgody współczesnych obywateli tego kraju na utożsamienie się z „historycznym” sprawcą niesprawiedliwości oraz obawa dotycząca dalszego kierunku podejmowanych przez Norwęgę działań. Prawdopodobnie obawa ta jest uzasadniona także dlatego, że Saamowie stali się w ostatnich latach prężną, zmobilizowaną i zorganizowaną siłą polityczną, podejmującą aktywne działania zapewniające realizację przyznanych im praw zbiorowych, o które walczą jako ustrukturyzowana formacja. Nie bez znaczenia dla skuteczności tych działań jest także sygnalizowany wcześniej, a nałożony na władze norweskie obowiązek konsultacji z *Sámediggi* regulacji prawnych, które mogą odnosić się do interesów Saamów.

Odpowiedź na pytanie, czy działania prowadzone przez Norwęgę wpisują się w nurt „undoing historical wrongs” nie jest zatem łatwa, nie tylko z uwagi na różnorodne definiowanie pojęcia akcji afirmatywnej. Historia pokazuje, że dla rozwiązań zaliczonych do tej grupy nie jest wymagane, by ich beneficjentem była ludność rdzenna/ludność tubylcza – jak bowiem wspomniałam, adresatami takich działań mogą być np. osoby niepełnosprawne, imigranci czy kobiety. Co więcej, przykład polityki Indii w zakresie dążenia do naprawy historycznie wyrządzonych krzywd pokazuje, że działania takie mogą być podejmowane mimo trwających równocześnie sporów dotyczących oceny tego, kim faktycznie są ich beneficjenci

(Observations 2016: 1). Przywołanie tego sporu jest istotne także z tego względu, że wśród różnych koncepcji, które wywodzono w Indiach, wyraźnie widoczna stała się także i ta, która w ogóle kwestionuje zasadność użycia pojęcia „ludność rdzenna” (Indigenous People), argumentując, że wszyscy Indusi są rdzenni (Bijoy, Gopalakrishnan, Khanna 2010: 10). Taką narrację przedstawiał m.in. indyjski rząd, nieprzychylnie nastawiony do jakichkolwiek odniesień nawiązujących do praw ludności tubylczej, w tym prawa do autonomii czy samorządności, mimo że (paradoksalnie) prawo wewnętrzne tego kraju przewiduje różne stopnie ochrony tej grupy (Bijoy, Gopalakrishnan, Khanna 2010: 10). Pojęcie ludności rdzennej cały czas wywołuje w Indiach kontrowersje, mimo iż w ostatnich latach pojawia się ono nawet w dyskursie rządowym (Observations 2022: 2), a w przełomowy sposób odwołał się do niego Sąd Najwyższy tego kraju w wyroku z 5.01.2011 roku w sprawie *Kailas & Ors. v/s State of Maharashtra and Taluka* (Kailas & Ors. 2011; Parmar 2012). W rozstrzygnięciu tym nie dość, że Sąd Najwyższy wskazał, że Indie są krajem imigrantów, podobnie jak Kanada czy Stany Zjednoczone (z tą tylko różnicą, że państwa Ameryki Północnej to kraje „nowych” imigrantów, przybyłych w ostatnich 400–500 latach głównie z Europy, Indie zaś należy uznać za kraj „starych” imigrantów, przybyłych z ziem północno-zachodnich kilka tysięcy lat temu), to szukając uzasadnienia dla wyboru, kogo należałoby uznać za ludność rdzenną, wskazał wyraźnie, że 92% ludności Indii stanowią potomkowie imigrantów, a jedynie 8% ludności tego kraju należałoby zaliczyć do *Adivasi* (Kailas & Ors. 2011) – pierwotnych mieszkańców, czego wyrazem jest także sam termin *Adivasi*, będący połączeniem dwóch komponentów: *od adi* (początek, czasy najdawniejsze) i *vasi* (mieszkaniec) (Hardiman 1987: 13, za: Parmar 2012: 497). Trudno zatem uznać, by narracja Sądu Najwyższego Indii była zgodna ze stanowiskiem władz tego kraju.

Co więcej – Indie są interesującym przykładem także dlatego, że w przypadku tego kraju działania afirmatywne, dążące, jak podkreślam, do wyeliminowania skutków długotrwałej dyskryminacji, są realizowane równoległe z przyjmowaniem przez Indie rozwiązań legislacyjnych, które adresatów tych działań opisują, posługując się paternalistycznym, dyskryminującym językiem – o czym świadczą chociażby zapisy zawarte w konstytucji tego kraju (art. 15 ust. 4 i 46), odwołujące się wprost do zacofania społecznego, czy edukacyjnego osób należących do *Scheduled Castes* i *Scheduled Tribes* oraz podkreślające (paradoksalnie?) potrzebę ochrony tych grup (*protect from*) przed niesprawiedliwością społeczną i wyzyskiem (Observations 2016: 2; The Constitution of India 2022). Na brak faktycznej równości w społeczeństwie Indii, mimo zapisów (w tym także konstytucyjnych) statuujących taką równość, zwrócił także uwagę Sąd Najwyższy tego kraju w przywołanym wyżej rozstrzygnięciu w sprawie *Kailas & Ors. v/s State of Maharashtra and Taluka* (Kailas & Ors. 2011). To interesująca konstatacja w kontekście rozważań dotyczących „undoing historical wrongs” i podejścia do grup wymagających zadośćuczynienia historycznych krzywd.

Z uchylającym, dyskryminującym językiem nie mamy do czynienia w kontekście regulacji dotyczących *Sámi People*, a jak sygnalizowałam, przywołana

wcześniej konstytucja norweska nakłada od 1988 roku na władze tego kraju zobowiązanie do stworzenia warunków umożliwiających Saamom zabezpieczenie oraz rozwój języka, kultury oraz życia społecznego, odchodząc w ten sposób od dawnej narracji, eksponującej zacofany, prymitywny charakter tej grupy. Zmiana ta wpisuje się zresztą w wyrażone jeszcze w latach 80. XX wieku dążenie społeczności międzynarodowej do zmodyfikowania sposobu opisywania i postrzegania ludności tubylczej. Jej wyrazem stało się także zastąpienie Konwencji MOP nr 107 z 1957 roku omawianą wcześniej Konwencją nr 169, m.in. z uwagi na fakt, iż przyjęty w Konwencji nr 107 język cechował się paternalistycznym i asymilacyjnym wydźwiękiem, o czym świadczyły chociażby zapisy zawarte w preambule tego aktu prawnego, mówiące (m.in.) o zapewnieniu ochrony ludności tubylczej, ale jednocześnie dążeniu do stopniowej integracji z odpowiednimi społecznościami międzynarodowymi (Konwencja MOP 1957).

Biorąc pod uwagę powyższe, można zaryzykować tezę, że polityka norweskich władz wobec Sámi People wydaje się wychodzić poza ramy *undoing historical wrongs*, choć w oczywisty sposób nawiązuje do jednego z klasycznych uzasadnień akcji afirmatywnej, jakim jest odwołanie do historycznej niesprawiedliwości. Nie wydaje się, by Norwegia w swoich działaniach koncentrowała się na osiągnięciu *positive diversity*, w kontekście rasowo i etnicznie zróżnicowanego społeczeństwa, zwłaszcza w takich obszarach jak edukacja czy rynek pracy. Działania podejmowane przez rząd norweski koncentrują się przede wszystkim na uznaniu („odzyskaniu”) praw Saamów jako ludności rdzennej, a więc zagwarantowaniu praw o charakterze zbiorowym – tych, które definiują rdzenny charakter tej grupy, a więc zwłaszcza prawa do zachowania i rozwoju własnej kultury, włącznie z kwestią użytkowania ziemi i wody, silnie uwarunkowanych tradycją i kulturą Saamów. Dlatego współczesna ingerencja Norwegii w system edukacji i szkolnictwa nie koncentruje się np. na uznaniu, iż fakt przynależności do Sámi People oznacza preferencyjne traktowanie np. w zakresie możliwości zatrudnienia czy edukacji. Nie powieła więc modelu opartego na akcji afirmatywnej stosowanego w Kanadzie, czy do niedawna jeszcze w Stanach Zjednoczonych, biorąc pod uwagę rozstrzygnięcie Sądu Najwyższego z 29 czerwca 2023, w którym sąd ten wypowiedział się przeciwko dalszemu afirmatywnemu stosowaniu kryterium rasy przy przyjęciu na studia w dwóch uczelniach: na Harvardzie oraz Uniwersytecie Północnej Karoliny (*Students v. President and Fellow of Harvard College* 2023). Aktywność norweskiego rządu w tym sektorze to raczej działania skoncentrowane na inicjatywach rewitalizacyjnych mających na celu przywrócenie języka i kultury Saamów, utraconych w znacznym stopniu na skutek polityki norwegianizacji. I choć bez wątpienia strata ta w największym stopniu dotyczy Saamów, to można także zaryzykować tezę, iż mamy do czynienia ze stratą dotyczącą ogółu populacji, rozumianą jako brak wiedzy i świadomości na temat języka, tradycji i kultury Saamów wśród Norwegów. Ów brak być może w pewnym stopniu przyczynia się do tego, że mimo całkowitej zmiany polityki Norwegii wobec Sámi People – zdarza się, że Saamowie nadal doświadczają dyskryminacji. Jej konsekwencje widać zwłaszcza w pogorszeniu

stanu zdrowia, na co wskazała w swoim raporcie opublikowanym w czerwcu 2023 roku *Sannhets- og forsoningskommisjonen* – Komisja Prawdy i Pojednania (Sannhet og forsoning 2023: 87–89). Bliższe prawdy wydaje się zatem podejście, na które wskazuje Grzegorz Bonusiak, podkreślając, że działania realizowane przez Norwegię wobec Saamów idą w kierunku zagwarantowania tej grupie autonomii kulturowej, a na obszarze Finnmarku (obecnie Troms og Finnmark - dop. K.W.R.) – w zasadzie nawet autonomii regionalnej (Bonusiak 2016: 324), rozciągniętej także na te aspekty życia społecznego, które odbywają się już za murami zakładu karnego. W przyjętych przez Norwegię zasadach nie ma elementu tymczasowości, który jest charakterystyczny dla rozwiązań z zakresu akcji afirmatywnych, chodzi raczej o trwałe uregulowanie funkcjonowania określonej odrębnej kulturowo, rdzennej grupy w demokratycznym państwie o charakterze opiekuńczym, stanowiące proces pojednawczy o charakterze wzajemnym i relacyjnym – na poziomie indywidualnym, grupowym i politycznym (Sannhet og forsoning 2023: 89–90).

Zakończenie

Pytanie, czy Norwegia, mając w swojej historii trwającą niemal sto pięćdziesiąt lat politykę kolonizacji i asymilacji, jest gotowa wieloaspektowo pojednać się z Saamami, aktualizuje w gruncie rzeczy kolejne – o przyczyny rozchodzenia się prawa i praktyki jego stosowania, które obserwujemy w kontekście saamskich osadzonych. Wydaje się, że przyczyn tych można szukać przynajmniej na trzech płaszczyznach.

Po pierwsze – w jasnym kontraście do przeszłości, współczesne relacje między Saamami a Norwegią to lata naznaczone postępem i poprawą. Kwestie dotyczące Saamów są obecnie uwzględniane w prowadzonych przez Norwegię politykach, tak na poziomie centralnym, regionalnym, jak i lokalnym. Nie jest to już proces niszczenia tożsamości kulturowej Saamów – jednocześnie relacje saamsko-norweskie implikują specyficzny rodzaj autonomii. Jest to asymetryczna autonomia, która – jak sygnalizowałam – koncentruje się przede wszystkim na kwestiach kulturowych, a asymetria ta akceptowana jest przez państwo, ponieważ nie podważa jego jednolitego politycznie charakteru (Broderstad 2011: 896–897). Jednak pomimo tego, że Harald V – król Norwegii – oficjalnie przeprosił Saamów za to, w jaki sposób Norwegia traktowała ten lud (Ravna 2014: 300), wydaje się, że kolonizatorska przeszłość pozostawia wciąż swój ślad. Jest on widoczny w dwóch płaszczyznach. Jak wynika z prowadzonych w ostatnim czasie badań, Saamowie nadal doświadczają dyskryminacji, a jej źródeł trzeba poszukiwać raczej nie w uwarunkowaniach ekonomicznych, ale zmiennych kulturowych, a zwłaszcza tych, które wiążą się z użyciem języka saamskiego. Prawdopodobieństwo doświadczenia dyskryminacji wzrasta bowiem w grupie Saamów, którzy mówią biegle w języku saamskim i posługują się tym językiem w relacjach rodzinnych (w domu), ale także w innych sytuacjach w życiu społecznym (Yasar et al. 2023: 20–21). Jak sygnalizowałam, zachowań

dyskryminujących doświadczyli także saamscy osadzeni, którzy posługiwali się na terenie zakładu karnego swoim językiem ojczystym, mimo iż mieli do tego prawo, które – zgodnie z obowiązującą regulacją powinno być respektowane (Larsen, Gaup, Rasmus 2013). To pokazuje, że obszarem wymagającym wciąż nakładu pracy jest polityka językowa i edukacyjna (Yasar et al. 2023: 21). Niedoskonałości obu tych sfer ujawniły się także w jeszcze innej odsłonie, którą sygnalizowałam przy okazji problemów zidentyfikowanych przez norweskiego Rzecznika Praw Obywatelskich, który prowadził monitoring więzień położonych w obrębie tzw. saamskiego obszaru administracyjnego. Jak wynika z dokumentów udostępnionych przez Rzecznika problemy z realizacją praw saamskich osadzonych w istotnym stopniu wynikają bowiem z niedostatecznej liczby personelu więziennego posługującego się językiem saamskim (Kriminalomsorgsdirektoratet 2021: 8).

Po drugie – być może kolejna przyczyna „rozchodzenia” się prawa i praktyki w kontekście sytuacji saamskich osadzonych tkwi w narastającej w ostatnim czasie w Norwegii zmianie światopoglądowej – nie jest to jednak zmiana dla Saamów korzystna. Jak bowiem wspomniałam, współcześnie coraz częściej w Norwegii mówi się o poczuciu krzywdy i niesprawiedliwości, które dotyczą obywateli norweskich uznających realizowaną przez władze państwowe politykę za „nadmiar” sprawiedliwości dziejowej, która prowadzi do przyznania Saamom nadmiernych – w ocenie „poszkodowanych” – praw, które promują partykularne interesy (Bonusiak 2016: 293–294). Jednocześnie sygnalizowane wcześniej poczucie związania Norwegii (dość abstrakcyjnym) obowiązkiem moralnej odpowiedzialności za los grup wyniszczanych, któremu towarzyszy przekonanie, że obce społeczności „mają się obecnie lepiej” (niż własne) wzmacnia rosnące poczucie niezadowolenia. Być może więc polityka dość „skromnego” respektowania praw saamskich osadzonych jest polityką wymierzoną na uniknięcie „faworyzowania” określonej grupy w wielokulturowej społeczności, jaką tworzy norweska populacja więzienna. Użyty przeze mnie cudzysłów nie jest w tym miejscu przypadkowy. W istocie bowiem nawet gdyby prawa saamskich osadzonych były w Norwegii w pełni realizowane – nie należałoby takiego stanu rzeczy określać mianem faworyzowania. Postrzeganie takie płynie z niezrozumienia tego, jakie konsekwencje niesie w sobie uznanie danej społeczności za ludność rdzenną. W przypadku Saamów nie chodzi bowiem o przyznanie jakichś nowych, czy dodatkowych praw, a jedynie o uznanie przynależnych tej grupie „od zawsze” praw do własnej kultury i tożsamości – we wszystkich kontekstach społecznych, a to oznacza, że także w obszarze wymiaru sprawiedliwości w sprawach karnych, w tym wykonywania wyroków skazujących na karę pozbawienia wolności.

Po trzecie – być może zbyt mały nacisk na zapewnienie realizacji praw saamskich osadzonych ma także swoje „uzasadnienie” pragmatyczne. Jak bowiem sygnalizowałam, w praktyce stawiane Służbie Więziennej wymagania, w tym kwestie reorganizacji zakładów karnych pod kątem zapewnienia ich dwujęzyczności, wiążą się z koniecznością zaangażowania wielu zasobów – kadrowych, finansowych czy organizacyjnych. Tymczasem jak wynika z informacji dostarczanych

przez norweskiego Rzecznika Praw Obywatelskich, społeczność Saamów przebywających w więzieniach w Tromsø i Vadsø jest bardzo nieliczna (Sivilombudet 2009).

Wreszcie – po czwarte – być może przyczyn rozchodzenia się prawa i praktyki w analizowanym obszarze należy doszukiwać się także w płaszczyźnie aksjologiczno-filozoficznej. Przyznanie Saamom „asymetrycznej autonomii” tworzy – jak podkreśla Else Grete Broderstad – „wymagającą rzeczywistość”, która stawia Norwegii szereg konkretnych wyzwań, ale aktualizuje także inne, o bardziej abstrakcyjnym charakterze. Zmieniające się relacje na linii Saamowie–Norwegia nakazują bowiem zapytać o współczesne rozumienie takich pojęć jak „tożsamość” czy „odrębność kulturowa”, a nawet pojęcie „państwa narodowego”. Współcześnie nie chodzi już bowiem tylko o losy saamskiego osadzonego czy Saamów – jako danej zbiorowości – dyskusje na ten temat wpływają bowiem na wszystkie osoby mieszkające w Norwegii, aktualizując dużo szerzej ujęte pytanie o to, „co to znaczy być Norwegiem” (Broderstad 2011: 898). Jak sygnalizowałam, w opublikowanym w czerwcu 2023 roku raporcie Komisji Prawdy i Pojednania zwrócono uwagę na fakt, że polityka asymilacyjna Norwegii doprowadziła do straty dotyczącej ogółu norweskiej populacji, definiowanej jako brak wiedzy i świadomości na temat języka, tradycji czy kultury Saamów (Sannhet og forsoning 2023: 88–89). Jeszcze na początku XX wieku Norwegia nie uznawała dorobku kulturowego Saamów za część własnego dziedzictwa narodowego, a zainteresowanie kulturowe Saamami tłumaczono bardziej jako badanie odrębnej od europejskiej „rasy arktycznej”, zamieszkującej rejony polarne, z których eksploracji Norwegia słynęła (Kyllingstad 2014: 76–77). Czy w XXI wieku kraj ten jest już gotowy, by odpowiedzieć na pytanie „co to znaczy być Norwegiem”?

Oświadczenie w przedmiocie konfliktu interesów

Autorka zgłaszanego artykułu oświadcza, że nie istnieje konflikt interesów. Tzn. autorka (albo jej pracodawcy lub sponsorzy) nie mają jakiegokolwiek bezpośredniego lub pośredniego finansowego, prawnego lub zawodowego interesu albo związku z innymi organizacjami lub instytucjami, które mogą mieć wpływ na omawiane w tekście badania.

Finansowanie

Autorka nie otrzymała dofinansowania na tę publikację.

Bibliografia

- Bijoy C.R., Gopalakrishnan S. i Khanna S. (2010). *India and the Right of Indigenous Peoples. Constitutional, Legislative and Administrative Provisions Concerning Indigenous and Tribal Peoples in India and their Relation to International Law on Indigenous Peoples*. Asia Indigenous Peoples Pact. Dostęp online: https://www.researchgate.net/profile/C-R-Bijoy/publication/281625880_INDIA_AND_THE_RIGHTS_OF_INDIGENOUS_PEOPLES_Constitutional_Legislative_and_Administrative_Provisions_Concerning_Indigenous_and_Tribal_Peoples_in_India_and_their_Relation_to_International_Law_on_Indigen/links/55f4d9a608ae1d980394c283/INDIA-AND-THE-RIGHTS-OF-INDIGENOUS-PEOPLES-Constitutional-Legislative-and-Administrative-Provisions-Concerning-Indigenous-and-Tribal-Peoples-in-India-and-their-Relation-to-International-Law-on-Indige.pdf [10.08.2023].
- Bonusiak G. (2016). *Status Saamów w państwach nordyckich w świetle międzynarodowych standardów ochrony praw ludów rdzennych* [The status of the Sámi in the Nordic countries in the light of international standards for the protection of the indigenous peoples' rights]. Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego.
- Broderstad E.A. (2011). 'The promises and challenges of indigenous self-determination: The Sami case'. *International Journal* 66(4), s. 893–907. <https://doi.org/10.1177/002070201106600416>
- Christensen C. (2012). 'Reclaiming the past: On the history-making significance of the Sámi film *The Kautokeino Rebellion*'. *Acta Borealia* 29(1), s. 56–76. <https://doi.org/10.1080/08003831.2012.678720>
- Dubrava C. (2014). 'External citizenship in EU countries'. *Ethnic and Racial Studies* 37(13), s. 2340–2360. <https://doi.org/10.1080/01419870.2013.826812>
- Falch T., Selle P. i Strømsnes K. (2016). 'The Sámi: 25 years of indigenous authority in Norway'. *Ethnopolitics* 15(1), s. 125–143. <https://doi.org/10.1080/17449057.2015.1101846>
- Górnicz-Mulcahy A. (2019). 'Uprawnienia pracownicze pracowników tubylczych' [Employment rights of indigenous workers]. W K.W. Baran (red.) *Międzynarodowe publiczne prawo pracy. Standardy globalne* [International public labor law. Global standards]. Warszawa: Wolters Kluwer, s. 331–334.
- Hardiman D. (1987). *The Coming of the Devi: Adivasi Assertion in Western India*. Dehli: Oxford University Press.
- Kent N. (2018). *The Sámi People of The North. A Social and Cultural History*. London: C. Hurst & Co. (Publishers) Ltd.
- Korsell L. i Larsson P. (2011). 'Organized crime the Nordic way'. *Crime and Justice* 40(1), s. 519–554. <https://doi.org/10.1086/660917>
- Kyllingstad J.R. (2014). *Physical Anthropology in Norway 1890–1945*. Cambridge: Open Book Publishers.
- Labba E.A. (2023). *Panowie nas tu przesiedlili. O przymusowych przesiedleniach w Szwecji* [The gentlemen put us here: About the forced relocations in Sweden]. Warszawa: Wydawnictwo Marginesy.

- Lantto P. (2010). 'Borders, citizenship and change: the case of the Sami people, 1751–2008'. *Citizenship Studies* 14(5), s. 543–556. <https://doi.org/10.1080/13621025.2010.506709>
- Lawrence Ch.R. (1987). 'The id, the ego, and equal protection: Reckoning with unconscious racism'. *Stanford Law Review* 39(2), s. 317–388. <https://doi.org/10.2307/1228797>
- Łętowski J. (1987). 'Współczesne problemy prawniczych badań porównawczych'. *Studia Prawnicze* 3(93), s. 3–27. <https://doi.org/10.37232/sp.1987.3.1>
- Mathisen S.R. (2004). 'Hegemonic representations of Sámi culture: From narratives of noble savages to discourses on ecological Sámi'. W A.-L.Siikala, B.Klein i S.R. Mathisen (red.) *Creating Diversities: Folklore, Religion and the Politics of Heritage*. Helsinki: Finnish Literature Society, s. 17–30.
- Michałowska G. (2006). 'Status społeczny ludności tubylczej w Afryce w świetle międzynarodowych standardów ochrony praw człowieka' [The Social status of indigenous peoples in Africa in the light of international human rights standards]. W E. Halizak (red.) *Stosunki międzynarodowe w XXI wieku. Księga jubileuszowa z okazji 30-lecia Instytutu Stosunków Międzynarodowych Uniwersytetu Warszawskiego* [International relations in the 21st century. Jubilee book on the occasion of the 30th anniversary of the Institute of International Relations of the University of Warsaw]. Warszawa: Wydawnictwo Scholar, s. 755–778.
- Minde H. (2003). 'Assilimation of the Sami – implementation and consequences'. *Acta Borealia* 20(2), s. 121–146. <https://doi.org/10.1080/08003830310002877>
- Mjåland K. i Lundeborg I (2014). 'Penal hybridization: Staff–prisoner relationships in a Norwegian drug rehabilitation unit'. W H. Sinding Aasen, S. Gloppen, A.M. Magnussen i E. Nilssen (red.) *Juridification and Social Citizenship in the Welfare State*. Cheltenham: Edward Elgar Publishing, s. 183–202. <https://doi.org/10.4337/9781783470235.00015>
- Naidu M.V. (1995). 'Canadian multiculturalism: A discussion'. *Peace Research* 27(2), s. 1–22.
- Parmar P. (2012). 'Undoing historical wrongs: Law and indigeneity in India'. *Osgoode Hall Law Journal* 49(3), s. 491–525. <https://doi.org/10.60082/2817-5069.1045>
- Płatek M. (2007). *Systemy penitencjarne państw skandynawskich: na tle polityki kryminalnej, karnej i penitencjarnej* [Penitentiary systems of the Scandinavian countries: In the light of criminal, penal and penitentiary policies]. Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.
- Pratt J. (2008a). 'Scandinavian exceptionalism in an area of penal excess. Part. I'. *British Journal of Criminology* 48(2), s. 119–137. <https://doi.org/10.1093/bjc/azm072>
- Pratt J. (2008b). 'Scandinavian exceptionalism in an era of penal excess: Part II: Does Scandinavian exceptionalism have a future?' *British Journal of Criminology* 48(3), s. 275–292. <https://doi.org/10.1093/bjc/azm073>
- Ramdas R.S. (2009). 'Women, forestspaces and the law: Transgressing the boundaries'. *Economic and Political Weekly* 44(44), s. 65–73.
- Ravna O. (2014). 'The fulfilment of Norway's International Legal Obligations to the Sámi – assessed by the protection of rights to lands, waters and natural resources'.

- International Journal on Minority and Group Rights* 21(3), s. 297–329. <https://doi.org/10.1163/15718115-02103001>
- Ravna O. (2020). ‘The duty to consult the Sámi in Norwegian law’. *Arctic Review on Laws and Politics* 11, s. 233–255. <https://doi.org/10.23865/arctic.v11.2582>
- Ravna O. (2021). ‘Norwegian courts and Sámi law’. *Arctic Review on Laws and Politics* 12, s. 179–185. <https://doi.org/10.23865/arctic.v12.3417>
- Rolfen N., Werenskiold E., Kiær A.N., Getz B. i Brøgger W.L. (red.) (1902). *Norge i det nittende Aarhundrede – v. 2* [Norway in the 19th century – v. 2]. Kristiania: Cammermeyer.
- Semb A.J. (2001). ‘How norms affect policy – the case of Sami policy in Norway’. *International Journal on Minority and Group Rights* 8(2–3), s. 177–222. <https://doi.org/10.1163/15718110120908394>
- Spann G.A. (1995). ‘Affirmative action and discrimination’. *Howard Law Journal* 39(1). Dostęp online: <https://scholarship.law.georgetown.edu/facpub/1929> [10.08.2023].
- Stein J., Saghaug Broderstad T. i Bjørnå H. (2022). ‘Territorial reforms, mobilisation, and political trust: A case study from Norway’. *Local Government Studies* 49(3), s. 568–589. <https://doi.org/10.1080/03003930.2021.2025360>
- Supernat J. (2018). ‘Z zagadnień komparatystyki prawniczej’ [Legal comaratistics. Selected issues]. *Acta Universitatis Wratislaviensis. Przegląd Prawa i Administracji* 14, s. 219–234. <https://doi.org/10.19195/0137-1134.114.14>
- Szpak A. (2018). *Bezpieczeństwo ludzkie ludów tubylczych w Arktyce na przykładzie Samów. Wybrane zagadnienia* [Human security of the indigenous peoples in the Arctic on the example of the Sámi. Selected issues]. Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika.
- Valkonen S., Aikio A., Alakorva S., i Magga S.-M. (2022). *The Sámi World*. London: Routledge.
- Vašák K. (1977). ‘A 30-year struggle: The sustained efforts to give force of law to the universal Declaration of Human Rights’. *UNESCO Courier* 30(11), s. 28–29. Dostęp online: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000048063>
- Vollebæk K. i Plesner I.Th. (2014). ‘Constitutional protection of national minorities’ rights in Norway: Does it matter?’. *Nordic Journal of Human Rights* 32(2), s. 176–187. <https://doi.org/10.1080/18918131.2014.897800>
- Witkowska-Rozpara K. (2021). ‘Wolność kontrolowana po norwesku. Uwagi na tle norweskich rozwiązań normatywnych dotyczących warunkowego zawieszenia wykonania kary i praktyki orzeczniczej sądów’ [Controlled freedom in Norwegian. Remarks on the Norwegian normative solutions concerning the conditional suspension of the execution of a sentence and the judicial practice of the courts]. W M. Kowalczyk i D. Mackojć (red.) *Karanie, terapia, resocjalizacja. W poszukiwaniu najlepszych rozwiązań* [Punishment, therapy, resocialization. In search of the best solutions]. Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, s. 179–206.
- Yasar R., Bergmann F., Lloyd-Smith A., Schmid S.-P., Holzinger K. i Kupisch T. (2023). ‘Experience of discrimination in egalitarian societies: The Sámi and majority

populations in Sweden and Norway'. *Ethnic and Racial Studies*. <https://doi.org/10.1080/01419870.2023.2243313>

Źródła internetowe

- 05196 *Statsborgerskap, alders- og kjønnsfordeling for hele befolkningen 1977–2022* [Population, by sex, age and citizenship 1977–2023] (2023), Ssb.no. Dostęp online: <https://www.ssb.no/statbank/table/05196> [10.08.2023].
- 10530 *Innsatte, etter type fengsling, alder og kjønn. Per 1. januar. Absolutte tall 2002–2021* [Prison population, by type of imprisonment, age and sex. Per 1 January. Absolute figures 2002–2021] (2022), Ssb.no. Dostęp online: <https://www.ssb.no/statbank/table/10530> [10.08.2023].
- 10531 *Innsatte, etter type fengsling, hovedlovbruddsgruppe, type hovedlovbrudd og alder. Per 1. januar. Absolutte tall 2002–2021* [Prison population, by type of imprisonment, group of principal offence, type of principal offence and age. Per 1 January. Absolute figures 2002–2021] (2022), Ssb.no. Dostęp online: <https://www.ssb.no/statbank/table/10531> [10.08.2023].
- 10533 *Innsatte, etter type fengsling, hovedlovbruddsgruppe og statsborgerskap. Per 1. januar. Absolutte tall 2012–2021* [Prison population, by type of imprisonment, group of principal offence and citizenship. Per 1 January. Absolute figures 2012–2021] (2022), Ssb.no. Dostęp online: <https://www.ssb.no/statbank/table/10533/> [10.08.2023].
- 10622 *Straffereaksjoner (utvalgte), etter type reaksjon, hovedlovbruddsgruppe og type hovedlovbrudd. Absolutte tall 1997–2021* [Penal sanctions (selected), by type of sanction, group of principal offence and type of principal offence. Absolute figures 1997–2021] (2022), Ssb.no. Dostęp online: <https://www.ssb.no/statbank/table/10622/> [31.10.2023].
- 10627 *Straffereaksjoner (utvalgte), etter hovedlovbruddsgruppe og statsborgerskap (og hovedlovbruddskategori –2014). Absolutte tall 2011–2020* [Penal sanctions (selected), by group of principal offence and citizenship (and category of principal offence –2014). Absolute figures 2011–2020] (2022), Ssb.no. Dostęp online: <https://www.ssb.no/statbank/table/10627> [31.10.2023].
- 11342 *Areal og befolkning i kommuner, fylker og hele landet (K) 2007–2022* [Population and area, by region, contents and year] (2022), Ssb.no. Dostęp online: <https://www.ssb.no/statbank/table/11342> [04.08.2023].
- 12871 *Befolkning, etter kommunestørrelse, alder og kjønn 2017–2023* [Population, by size of municipality, sex and age 2017–2023] (2023), Ssb.no. Dostęp online: <https://www.ssb.no/statbank/table/12871> [01.08.2023].
- About the Norwegian Correctional Service* [About the NCS] (b.d.), Kriminalomsorgen. no. Dostęp online: <https://www.kriminalomsorgen.no/?cat=536003> [01.08.2023].
- Befolkning (2023). *Statistisk sentralbyrå* [Statistics Norway], Ssb.no. Dostęp online: <https://www.ssb.no/befolkning/folketall/statistikk/befolkning> [01.08.2023].
- Diehtujuohkin sámegillii* [Information for Sámi People] (b.d.), Kriminalomsorgen. no. Dostęp online: <https://www.kriminalomsorgen.no/?cat=536010> [10.08.2023].

- Eriksen A. M., Valio K. i Kemi M. E. (2008). *Samisk fange vil vekk fra Tromsø fengsel* [Sami prisoner wants to leave Tromsø prison], Nrk.no. Dostęp online: <https://www.nrk.no/sapmi/tilsynsradet-stotter-samiske-fanger-1.4697453> [10.08.2023].
- Fair H. i Walmsley R. (2021). *World Prison Population List – thirteenth edition*, Prisonstudies.org. Dostęp online: https://www.prisonstudies.org/sites/default/files/resources/downloads/world_prison_population_list_13th_edition.pdf [10.08.2023].
- Føleide A. (2022). *Storfylkene kan splittes igjen: – Nå ønsker vi oss forutsigbarhet* [Major counties can be re-divided: Now we want predictability], Nrk.no. Dostęp online: https://www.nrk.no/tromsogfinnmark/vedtatt-i-stortinget_-storfylkene-skal-splittes-igjen_-na-onsker-de-ansatte-ro-og-forutsigbarhet-1.16001790 [10.08.2023].
- Główny Urząd Statystyczny [GUS] (2022). *Stan i struktura ludności według wieku w latach 1989–2020* [Population status and structure by age from 1989 to 2020], Stat.gov.pl. Dostęp online: https://stat.gov.pl/files/gfx/portalinformacyjny/pl/defaultaktualnosci/5468/16/1/1/tablica_1.xls [10.08.2023].
- Główny Urząd Statystyczny [GUS] (2023). *Polska w liczbach* [Poland in numbers], Stat.gov.pl. Dostęp online: https://stat.gov.pl/download/gfx/portalinformacyjny/pl/defaultaktualnosci/5501/14/16/1/polska_w_liczbach_2023_pl_pi.pdf [10.08.2023].
- Guttorm K.A., Kemi M.E. i Hagen J. (2009). *Tromsø fengsel får kritikk* [Tromsø Prison has been criticized], Nrk.no. Dostęp online: <https://www.nrk.no/sapmi/stotter-samiske-fanger-1.6779632> [10.08.2023].
- Historia til kriminalomsorga* [History of the prison service] (b.d.), Kriminalomsorgen.no. Dostęp online: <https://www.kriminalomsorgen.no/kriminalomsorgens-historie.582649.no.html> [31.10.2023].
- Horn K.-S. (2022). *Samer fikk kortere straff for fyllekjøring og råkjøring* [Saami men were given lenient sentences for careless driving and drunk driving], Nrk.no. Dostęp online: <https://www.nrk.no/tromsogfinnmark/samer-fikk-kortere-straff-for-fyllekjoring-og-rakjoring-pa-grunn-av-urfolksretten-1.15917403> [10.08.2023].
- Imprisonments* (2022), Ssb.no. Dostęp online: <https://www.ssb.no/en/sosiale-forhold-og-kriminalitet/kriminalitet-og-rettsvesen/statistikk/fengslinger> [10.08.2023].
- Jonsen Eira J.E. (2014). *Bedre soning for samiske innsatte* [More lenient sentences for Saami prisoners], Nrk.no. Dostęp online: <https://www.nrk.no/sapmi/bedre-soning-for-samiske-1.11602631> [10.08.2023].
- Kårvåg Sørensen A., Andreassen R.N. i Andersen M. (2021). *Jubel i nord etter skilsmis-sen: Nå skal vi feire!* [Joy in the North after divorce: Now we're going to celebrate!], Nrk.no. Dostęp online: <https://www.nrk.no/tromsogfinnmark/troms-og-finnmark-sin-tvangssammenslaing-er-historie-og-det-jubles-i-nord-1.15688341> [10.08.2023].
- Kriminalomsorgsdirektoratet* [Directorate of the Prison Service] (2023), Kriminalomsorgen.no. Dostęp online: <https://www.kriminalomsorgen.no/kriminalomsorgsdirektoratet.535879.no.html> [31.10.2023].

- Larsson C.-G. (2013). *Et språk-Apartheid* [Linguistic apartheid], Nr.k.no. Dostęp online: <https://www.nrk.no/sapmi/forskning-pa-samiske-innsatte-1.10922893> [05.08.2023].
- Larsson C.-G. i Sara K.A. (2014). *Ikke diskutert eget samisk fengsel* [The idea of a separate Saami prison was not discussed], Nr.k.no. Dostęp online: <https://www.nrk.no/sapmi/ikke-diskutert-eget-samisk-fengsel-1.11912375> [01.08.2023].
- Larsson C.-G., Gaup B.S. i Rasmus J. (2013). *Norske og samiske innsatte må likes-tilles* [Norwegian and Sami prisoners must be treated equally], Nr.k.no. Dostęp online: <https://www.nrk.no/sapmi/ikke-likestilling-i-norske-fengsler-1.10927031> [02.08.2023].
- Måsø N.H. (2015). *Tana Høyre: Norske fengsler duger dårlig for samer* [Tana Conservative Party: Norwegian prisons are bad for Sámi People], Nr.k.no. Dostęp online: <https://www.nrk.no/sapmi/vil-ha-samisk-fengsel-1.12443413> [01.08.2023].
- Mogård L.E. i Garfjeld M. (2020). *I dag søker Troms og Finnmark om «skilsmisse»* [The municipalities of Troms and Finnmark are now appealing for “divorce”], Nr.k.no. Dostęp online: https://www.nrk.no/tromsogfinnmark/i-dag-soker-troms-og-finnmark-om-_skilsmisse_-1.15064234 [01.08.2023].
- Observations on the State of Indigenous Human Rights in India Prepared for United Nations Human Rights Council: March 2022 4th Cycle of Universal Periodic Review of India 41st Session of the Human Rights Council* (2022), Updoc.ohchr.org. Dostęp online: <https://updoc.ohchr.org/uprweb/downloadfile.aspx?filename=10048&file=EnglishTranslation> [10.08.2023].
- Observations on the State of Indigenous Human Rights in India Prepared for: The United Nations Human Rights Council Universal Periodic Review 2016 27th Session Third Cycle* (2016), Updoc.ohchr.org. Dostęp online: <https://updoc.ohchr.org/uprweb/downloadfile.aspx?filename=3909&file=EnglishTranslation> [10.08.2023].
- Om kriminalomsorgen* [About the Norwegian Correctional Service] (b.d.), Kriminalomsorgen.no. Dostęp online: <https://www.kriminalomsorgen.no/om-kriminalomsorgen.237840.no.html> [01.08.2023].
- Om Sametinget* [About the Sami Parliament] (b.d.), Sametinget.no. Dostęp online: <https://sametinget.no/om-sametinget/om-sametinget/> [01.08.2023].
- Polska w liczbach* [Poland in numbers] (b.d.), Gov.pl. Dostęp online: <https://www.gov.pl/web/gdos/polska-w-liczbach> [10.08.2023].
- Rio K.M. (2022). *Forsker på arktiske urfolks fremstilling av seg selv* [Researching Arctic indigenous peoples’ portrayal of themselves], Uib.no. Dostęp online: <https://www.uib.no/voa/153398/forsker-p%C3%A5-arktiske-urfolks-fremstilling-av-seg-selv> [01.08.2023].
- Saamelaiset Suomessa* [Sami People in Finland] (2023), Samediggi.fi. Dostęp online: <https://www.samediggi.fi/saamelaiset-info/> [14.10.2023].
- Samisk fengsel* [Sami Prison] (2004), Nr.k.no. Dostęp online: <https://www.nrk.no/kultur/samisk-fengsel-1.894983> [01.08.2023].
- Samisk mat og kultur i Tromsø fengsel* [Sami food and culture in Tromsø prison] (2022), Kriminalomsorgen.no. Dostęp online: <https://www.kriminalomsorgen.no/samisk-mat-og-kultur-i-tromsø-fengsel.6505551-516313.html> [01.08.2023].

- Sannhet og forsoning – grunnlag for et oppgjør med fornorskingspolitikk og urett mot samer, kvener/norskfinner og skogfinner* [Report of the Truth and Reconciliation Commission to Investigate the Norwegianisation Policy and Injustice against the Sámi and Kvens/Norwegian Finns] (2023), Stortinget.no. <https://www.stortinget.no/globalassets/pdf/sannhets--og-forsoningskommisjonen/rapport-til-stortinget-fra-sannhets--og-forsoningskommisjonen.pdf> [12.08.2023].
- Sivilombudet (2009). *Oppfølging av besøk i Tromsø fengsel* [Continuation of the visit to Tromsø Prison], Sivilombudet.no. Dostęp online: <https://www.sivilombudet.no/kap-v-referat-av-saker-nb/59-oppfolging-av-besok-i-tromso-fengsel-2/> [01.08.2023].
- Standard for lovbruddstyper* [Classification of type of offence] (2023), Ssb.no. Dostęp online: <https://www.ssb.no/klass/klassifikasjoner/146/> [31.10.2023].
- Statistisk sentralbyrå (b.d.). *Penal sanctions and sanctioned persons, by type of sanction*, Ssb.no. Dostęp online: <https://www.ssb.no/en/sosiale-forhold-og-kriminalitet/kriminalitet-og-rettsvesen/statistikk/straffereaksjoner> [31.10.2023].
- The Organisation for Economic Co-operation and Development [OECD] (2019). *Rural Policy Reviews Linking the Indigenous Sami People with Regional Development in Sweden*, Oecd-ilibrary.org. Dostęp online: https://www.oecd-ilibrary.org/urban-rural-and-regional-development/linking-the-indigenous-sami-people-with-regional-development-in-sweden_9789264310544-en [16.10.2023].
- Tre gipsavstøpninger av samiske fanger fra Akershus festning 1852–1853* [Three plaster casts of Sami prisoners from Akershus Fortress 1852–1853] (b.d.), Samisksamling.w.uib.no. Dostęp online: <https://samisksamling.w.uib.no/gipsavstopninger/> [04.08.2023].
- Type fengsel og soningsformer* [Types of prisons and forms of imprisonment] (b.d.), Kriminalomsorgen.no. Dostęp online: <https://www.kriminalomsorgen.no/type-fengsel-og-sikkerhetsnivaa.516316.no.html> [31.10.2023].
- United Nations Declaration on the Rights of Indigenous Peoples [UN Declaration RIP] (2007). *Press Release “Historic Milestone for Indigenous Peoples Worldwide as UN Adopts Rights Declaration”*, Un.org. Dostęp online: https://www.un.org/esa/socdev/unpfii/documents/Declaration_ip_pressrelease.pdf [10.08.2023].
- United Nations Declaration on the Rights of Indigenous Peoples [UN Declaration 61/295] (2007). *Resolution adopted by the General Assembly on 13 September 2007, A/RES/61/295*, Un.org. Dostęp online: http://www.un.org/development/desa/indigenouspeoples/wp-content/uploads/sites/19/2018/11/UNDRIP_E_web.pdf [10.08.2023].
- UNODC (2015). *The United Nations Standard Minimum Rules for the Treatment of Prisoners (the Nelson Mandela Rules)*, Unodc.org. Dostęp online: https://www.unodc.org/documents/justice-and-prison-reform/Nelson_Mandela_Rules-E-ebook.pdf [10.08.2023].
- Utlendingsdirektoratet [UDI] (2023). *Registrerte søknader om beskyttelse fra ukrainske borgere i 2022–2023* [Registered applications for protection from Ukrainian citizens in 2022–2023], Udi.no. Dostęp online: <https://www.udi.no/statistikk-og-analyse/statistikk/asylsokere-fra-ukraina-i-2022/> [13.08.2023].

- Vuolab S.E. (2010). *Sender ansatte på samiskkurs* [Sending employees on courses concerning The Sámi People], Nrk.no. Dostęp online: <https://www.nrk.no/sapmi/fengselsbetjenter-pa-samiskkurs-1.7042432> [10.08.2023].
- Weum J., Bothheim I. i Berg S. (2017). *Evaluering av kriminalomsorgens organisering* [Evaluation of the organisation of the correctional services], Dfo.no. Dostęp online: https://dfo.no/sites/default/files/fagomr%C3%A5der/Rapport-er/2017/00-Difi_rapport_2017_8_Evaluering-av-krimomsorgens-organisering.pdf [06.11.2023].

Akty prawne

- Kongeriket Norges Grunnlov [Constitution of the Kingdom of Norway] (1814), Lovdata.no. Dostęp online: <https://lovdata.no/dokument/NL/lov/1814-05-17> [10.08.2023].
- Konvention mellan Sverige och Norge angående flyttlapparnas rätt till renbetning [Convention between Sweden and Norway on the right of migratory birds to reindeer grazing] (1919), Regeringen.se. Dostęp online: <https://www.regeringen.se/contentassets/db081cd6b45c438c8b0c79a303dbd257/konvention-mellan-sverige-och-norge-angaende-flyttlapparnas-ratt-till-renbetning.pdf> [31.10.2023].
- Konwencja Międzynarodowej Organizacji Pracy nr 107 [Konwencja MOP] [International Labor Organization Convention no. 107] (1957), Ilo.org. Dostęp online: https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO::P12100_ILO_CODE:C107 [10.08.2023].
- Konwencja Międzynarodowej Organizacji Pracy nr 169 [Konwencja MOP] [International Labor Organization Convention no. 169] (1989), Ilo.org. Dostęp online: https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO:12100:P12100_ILO_CODE:C169 [10.08.2023].
- Lov om fengselsvesenet [Prison Service Act] (1958), Lovdata.no. Dostęp online: <https://lovdata.no/dokument/NLO/lov/1958-12-12-7?q=Lov%20om%20fengselsvesenet> [31.10.2023].
- Lov om gjennomføring av straff mv. [Act relating to the execution of sentences etc.] (2001), Lovdata.no. Dostęp online: <https://lovdata.no/dokument/NL/lov/2001-05-18-21?q=Straffegjennomf%C3%B8ringsloven> [31.10.2023].
- Lov om reindrift [Reindeer Herding Act] (1976), Lovdata.no. Dostęp online: <https://lovdata.no/dokument/NLO/lov/1978-06-09-49> [31.10.2023].
- Lov om Sametinget og andre samiske rettsforhold [The Act on the Sámi Parliament and other Sámi legal matters] (1987), Lovdata.no. Dostęp online: <https://lovdata.no/dokument/NL/lov/1987-06-12-56?q=sameloven> [01.08.2023].
- The Constitution of India (2022), Cdnbbsr.s3waas.gov.in. Dostęp online: <https://cdnbbsr.s3waas.gov.in/s380537a945c7aaa788ccfcdf1b99b5d8f/uploads/2023/05/2023050195.pdf> [10.08.2023].

Orzeczenia

- Adarand Constructors, Inc. v. Peña*, 515 U.S. 200 (1995). Dostęp online: <https://supreme.justia.com/cases/federal/us/515/200/> [10.08.2023].
- City of Richmond v. J.A. Croson Co.*, 488 U.S. 469 (1989). Dostęp online: <https://supreme.justia.com/cases/federal/us/488/469/> [10.08.2023].
- Kailas & Ors. v. State of Maharashtra Tr. Taluka P.S.*, CrI. A. No.-000011-000011/2011 (2011). Dostęp online: <https://legalddata.in/supreme-court/judgments/kailas-v-state-of-maharashtra-tr-taluka-p-s--19525> [10.08.2023].
- Metro Broadcasting v. FCC*, 497 U.S. 547 (1990). Dostęp online: <https://supreme.justia.com/cases/federal/us/497/547/> [10.08.2023].
- Regents of Univ. of California v. Bakke*, 438 U.S. 265 (1978). Dostęp online: <https://supreme.justia.com/cases/federal/us/438/265/> [10.08.2023].
- Students for Fair Admissions, Inc. v. President and Fellow of Harvard College and Students for Fair Admissions, Inc. v. University of North Carolina* [Students v. President and Fellow of Harvard College] (2023). Dostęp online: https://www.supremecourt.gov/opinions/22pdf/20-1199_hgdj.pdf [13.08.2023].

Inne

- African Commission on Human and Peoples' Rights, International Work Group for Indigenous Affairs [ACHPR, IWIGA] (2005). *Report of the African Commission on Human and Peoples' Rights Working Group of Experts on Indigenous Populations/Communities* (2005), Iwgia.org. Dostęp online: https://www.iwgia.org/images/publications/African_Commission_book.pdf [10.08.2023].
- Bossuyt M. (2002). *Prevention of Discrimination. Concept and Practice of Affirmative Action. Final Report Submitted by Mr. Marc Bossuyt, Special Rapporteur, in Accordance with Sub-Commission Resolution 1998/5*, E/CN.4/Sub.2/2002/21. Dostęp online: https://digitallibrary.un.org/record/467997/files/E_CN.4_Sub.2_2002_21-EN.pdf?ln=en [10.08.2023].
- Conceição P. (ed.) (2020). *Human Development Report 2020. The Next Frontier Human Development and the Anthropocene*. United Nations Development Programme. Dostęp online: <https://hdr.undp.org/system/files/documents/hdr2020pdf.pdf> [10.08.2023].
- Conceição P. (ed.) (2022). *Human Development Report 2021–2022. Uncertain Times, Unsettled Lives Shaping our Future in a Transforming World*. United Nations Development Programme. Dostęp online: https://hdr.undp.org/system/files/documents/global-report-document/hdr2021-22pdf_1.pdf [10.08.2023].
- Coyle A. (2006). *Revision of the European Prison Rules, a Contextual Report*, Rm.coe.int. Dostęp online: <https://rm.coe.int/european-prison-rules-978-92-871-5982-3/16806ab9ae> [10.08.2023].
- Eide A. i Daes E.-I. (2000). *Working Paper on the Relationship and Distinction Between the Rights of Persons Belonging to Minorities and those of Indigenous Peoples*, E/CN.4/Sub.2/2000/10. Dostęp online: https://digitallibrary.un.org/record/419546/files/E_CN.4_Sub.2_2000_10-EN.pdf?ln=en [10.08.2023].

- Kommunal- og moderniseringsdepartementet [Ministry of Local Government and Regional Development] (2014). *Rapport fra gjennomgang av samelovens språkregler* [Report from review of the language rules of the Sami Act] [Språkregler Rapport], Regjeringen.no. Dostęp online: https://www.regjeringen.no/globalassets/upload/kmd/sami/same/gjennomgang_av_samelovens_sprakregler.pdf [10.08.2023].
- Kriminalomsorgen (2021). *Årsrapport 2020* [Annual Report 2020], Kriminalomsorgen.no. Dostęp online: <https://www.kriminalomsorgen.no/getfile.php/4852079.823.amjubkaqlqkaql/%C3%85rsrapport+2020+-+samlet2.pdf> [10.08.2023].
- Kriminalomsorgen (2022). *Årsrapport 2021* [Annual Report 2021], Kriminalomsorgen.no. Dostęp online: <https://www.kriminalomsorgen.no/getfile.php/5011968.823.ljwkp7uzmtwqqb/Kriminalomsorgen+%C3%A5rsrapport+2021+m.+vedlegg.pdf> [10.08.2023].
- Kriminalomsorgsdirektoratet (2014). *Kriminalomsorgens tiltaksplan for god og likeverdig straffegjennomføring for samiske innsatte og domfelte* [The Norwegian Directorate of Correctional Services, the Norwegian Correctional Service's action plan for good and equal execution of sentences for Sami inmates and convicted persons], Kriminalomsorgen.custompublish.com. Dostęp online: [http://kriminalomsorgen.custompublish.com/getfile.php/2722430.823.rscxtfrcpb/Tiltaksplan+for+god+og+likeverdig+straffegjennomf%C3%B8ring+for+sami-ske+innsatte+og+domfelte+\(norsk\).pdf](http://kriminalomsorgen.custompublish.com/getfile.php/2722430.823.rscxtfrcpb/Tiltaksplan+for+god+og+likeverdig+straffegjennomf%C3%B8ring+for+sami-ske+innsatte+og+domfelte+(norsk).pdf) [10.08.2023].
- Kriminalomsorgsdirektoratet (2021). *Svar på henvendelse fra Sivilombudsmannen vedrørende kriminalomsorgens kontroll med innsattes kommunikasjon og ringekostnader* [The Norwegian Directorate of Correctional Services, Response to inquiry from the Parliamentary Ombudsman concerning the Correctional Service's control of prisoners' communication and calling costs], Sivilombudet.no. Dostęp online: <https://www.sivilombudet.no/wp-content/uploads/2021/05/Svar-pa-henvendelse-fra-Sivilombudsmannen-vedrorende-kriminalomsorgens-kontroll-med-innsattes-kommunikasjon-og-ringekostnader-.pdf> [01.08.2023].
- Likestillings- og diskrimineringsombudet [The Equality and Anti-Discrimination Ombudsman] (2017). *Innsatt og utsatt – Rapport om soningsforholdene til utsatte grupper i fengsel* [Prisoners and victims – Report on prison conditions for vulnerable groups in prison], Ldo.no. Dostęp online: https://www.ldo.no/globalassets/brosjyrer-handboker-rapporter/rapporter_analyser/soningsrapport-web.pdf [01.08.2023].
- Recommendation Rec(2006)2-rev of the Committee of Ministers to member States on the European Prison Rules* (2006), Rm.coe.int. Dostęp online: <https://rm.coe.int/09000016809ee581> [10.08.2023].
- Sivilombudsman (2019). *Special Report to the Storting on Solitary Confinement and Lack of Human Contact in Norwegian Prisons (2018–2019)*, Sivilombudet.no. Dostęp online: https://www.sivilombudet.no/wp-content/uploads/2019/08/SOM_S%C3%A6rskilt-melding_ENG_WEB.pdf [01.08.2023].

The Parliamentary Ombudsman's Annual Report for 2019 as National Preventive Mechanism against Torture and Other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment Submitted to the Storting on 24 March 2020 [Ombudsman's Report] (2020), Sivilombudet.no. Dostęp online: https://www.sivilombudet.no/wp-content/uploads/2020/03/FOREBENH_%C3%85RSMELDING_2019_ENG_WEB.pdf [10.08.2023].

United Nations Department of Economic and Social Affairs Population Division [UN DESA] (2022). *World Population Prospects 2022, Summary of Results*, Un.org. Dostęp online: https://www.un.org/development/desa/pd/sites/www.un.org.development.desa.pd/files/wpp2022_summary_of_results.pdf [12.08.2023].

United Nations Population Division Department of Economic and Social Affairs [UN Population Division DESA] (2022a). *World Population Prospects 2022 – File GEN/01/REV1: Demographic Indicators by Region, Subregion and Country, Annually for 1950–2100* (2022a), Population.un.org. Dostęp online: [https://population.un.org/wpp/Download/Files/1_Indicators%20\(Standard\)/EXCEL_FILES/1_General/WPP2022_GEN_F01_DEMOGRAPHIC_INDICATORS_REV1.xlsx](https://population.un.org/wpp/Download/Files/1_Indicators%20(Standard)/EXCEL_FILES/1_General/WPP2022_GEN_F01_DEMOGRAPHIC_INDICATORS_REV1.xlsx) [10.08.2023].

United Nations Population Division Department of Economic and Social Affairs [UN Population Division DESA] (2022b). *Life Expectancy at Birth, both Sexes (Years) / Demographic Indicators by Region, Subregion and Country, Annually for 1950–2100* (2022), Population.un.org. Dostęp online: <https://population.un.org/wpp/Download/Standard/MostUsed/> [10.08.2023].